

Sztáncsuj Sándor József

A CUCUTENI-ERŐSD-KULTÚRA LELETEI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

1. Bevezetés

A Magyar Nemzeti Múzeum raktárában található, a háromszéki Erősdről származó régészeti anyagról Kovács Tibor főigazgató úr jóvoltából szereztem tudomást 1999 őszén. Ugyancsak neki köszönhetem, hogy fél évvel később szakdolgozatom kutatási tárgyául ezt az anyagot választhattam, lehetővé téve, hogy azt a múzeum raktárában tanulmányozzam.¹

Erősd – mint köztudomású – nem csupán a magyarországi vagy romániai, de európai viszonylatban is ismerősen csengő név az őstörténet kutatói számára. Névadó és egyben legfontosabb lelőhelye az Erősd – Cucuteni–Tripolje-kultúra délnyugati csoportjának; idestova száz esztendeje történt felfedezése óta számottevő kronológiai támpontot jelent, a mai kutatás kevesebb, a régebbi annál több közös elemet vélt felfedezni közte és az Égei-tenger vidékének ősi civilizációi között. A lelőhelyen az elmúlt száz évben számos ásatás folyt, a körülmények szerencsétlen összejátéka folytán a kutatások eredményei mégis olyan csekély mértékben vannak publikálva, hogy mostanra valósággal paradox helyzet alakult ki: Erősdről sok mindent tudunk és mégis nagyon keveset, bizonyos értelemben szinte semmit. Első kutatója, dr. László Ferenc ugyan belefogott, hogy ásatási eredményeit feldolgozza, de csupán néhány közleményre jutott ereje és ideje.² 1925-ben bekövetkezett váratlan, tragikus halála következtében életműve torzóban maradt. Leleteinek, nagyértékű feljegyzéseinek zöme máig is a Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: SzNM) raktárában és irattárában porosodik. Nem javult a lelőhely sorsa a háborút követő időszakban sem. 1968–1985 között a neves román régészprofesszor, I. Nestor és Székely Z. vezetésével ugyan több ízben is folytak ásatások Erősdön, anyaguk viszont hasonlóképpen feldolgozatlan. A munkálatokról pár „előzetes jelentés” látott napvilágot, semmi több (SZÉKELY 1973; SZÉKELY – BARTÓK 1979; ZAHARIA 1973; ZAHARIA – GALBENU – SZÉKELY 1981, 1982; ZAHARIA – SZÉKELY 1985–1986). Nincsenek jobb helyzetben az idők folyamán más múzeumokba került, Erősdről származó régészeti

leletek sem. A sepsiszentgyörgyi SzNM-n kívül jelenlegi tudomásunk szerint még négy helyen őriznek nagyobb számú erődsdi leletet: Budapesten, Kolozsváron, Nagyenyeden és Brassóban. A két utóbbi teljes anyaga s az előbbiekből is egy kis rész szórvány, a telepen belüli pontos előkerülési helyük ismeretlen. Ezek a mai kutatás elvárásainak már nemigen felelnek meg, régészeti forrásértékkel nem, vagy alig-alig rendelkeznek. Más a helyzet a kolozsvári és budapesti leletekkel. Ezek nemcsak módszeres ásatásokból származnak, de nagyrészüket kellően dokumentálták is, a dokumentációk pedig ma is megtalálhatók. Az Erdélyi Múzeum Régiségtára (EMR) és a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) számára, az említett intézmények által finanszírozott ásatásokat László F. végezte 1912-ben és 1913-ban. A kiváló tudósunk köszönhető, hogy a leletek külön számozást kaptak s melléjük pontos lista készült, amelyen a tárgyak rétegtani, ritkább esetben horizontális hovatartozását is feltüntette, nem feledkezve meg a helyszínen készített ásatási fényképekről sem.

Ez a jegyzék a MNM régészeti adattárában ma is megtalálható. Az ilyen régi ásatások anyagának a feldolgozása mindemellett nem túlságosan hálás feladat. Mindenekelőtt ami az ásatási dokumentációt illeti, ennek egy részére (és épp a legfontosabbra) másfél éves kutatás során sem sikerült rábukkannom. Márpedig László munkamódszerét, alaposágát ismerve nincs okom azt feltételezni, hogy ilyesmit ne készített volna. Egyéb dolgok is a dokumentáció megléte mellett szólnak: 1914-es közleményében, amelyben az 1907–1912 közötti ásatások eredményeinek egy részét teszi közzé, László gyakran hivatkozott az 1913-as feltárási adataira. Az ekkor kiásott negyedik lakóház metszetét ugyanitt le is közölte (LÁSZLÓ 1914a, 78. kép), a területet feltüntette az ásatási alaprajzon is (*ibid.*, 287, 4. kép). A SzNM-ban folytatott kutatásaim során sikerült végül rábukkannom az erődsdi dokumentáció egyes, számomra addig ismeretlen részére.

Az 1907–1925 közötti összes ásatási naplót megtaláltam, kivéve éppen az 1913. évit – ennek hollétéről senki nem tudott. Nem volt ez benne a MNM adat-

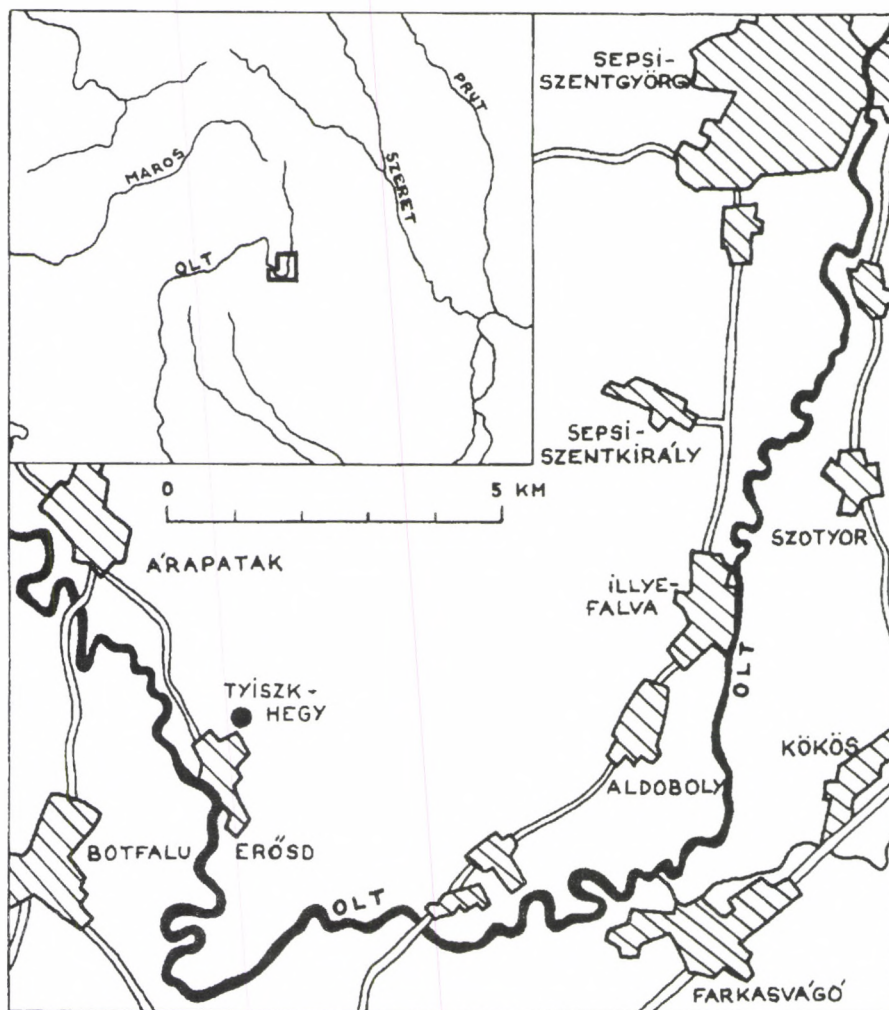
tárában lévő, László által az anyagról készített és Budapestre küldött összefrásban sem. Források mindazáltal mégis vannak: a fentebb felsoroltakon kívül van egy rövid ásatási jelentés, amelyben a munkálatok eredményei főbb vonalakban le vannak írva (JSZNM 1913, 11–13). Ezt segítik a megtalált, igencsak jó minőségű fényképek, amelyeken az ásatás helyének távlati, az egyes objektumok közelebbi képe is látszik. A leleteket – bár Budapestre való átküldésük még 1913-ban megtörtént – csak részben 1948-ban, részben 1951-ben leltározták be a MNM-ban. Az anyagot közben ugyancsak megviselte az idő. A tárgyak több mint háromnegyedről lekopott a tinta- vagy ceruzafelirat, amellyel még László ellátta őket. Több ép edény is volt köztük, ma már csak egy részük van meg (ezeket összerakták, restaurálták), némelyikük összetört és elkallódott valamerre, a meglévők erősen megkoptak, nem mindegyikük azonosítható.

Napjainkban, amikor gyakran neves múzeumok is anyagi hiányosságokkal küszködnek s tervszerű

ásatásokra nem mindig adódik lehetőség, nem ritka eset, hogy a szakemberek figyelme ilyen régi ásatások anyagára terelődik. Az ilyen, „fiókásatásnak” is gúnnyolt munkák kevésbé látványosak vagy érdekesítőek, mégis el kell végezni őket több okból is. Részben azért, hogy ezen elfeledett értékeket megmentsük a feledéstől és a kallódástól, részben mert olyan információkkal gazdagíthatnak, amelyeket a lelőhelyek természetes vagy éppen mesterséges pusztulása miatt különben már nem állna módunkban megszerezni. Mementó is ez ugyanakkor, tisztelgés szakmai elődeink munkája előtt, kutatástörténeti epizódok, kuriózumok felelevenítése. Az egyes lelőhelyekről esetleg készülő jövődöbeli monográfiáknak ugyanúgy részét képezhetik, mint az új kutatási eredmények közzététele.

2. Kutatástörténet

Erősd/Ariuşd község, a történelmi Háromszék egyik legdélebbi települése, a Keleti-Kárpátok egyik

1. kép Erősd–Tyiszk-hegy. A lelőhely és földrajzi környezete Délkelet-Erdélyben
Abb. 1 Erős–Tyiszk-hegy. Der Fundort und seine Umgebung in SO-Siebenbürgen

belső nyúlványa, a Baróti-hegység lábánál fekszik, az ezen a vidéken már észak felé tartó Olt-folyó jobbpartján. A neves lelőhely a falu északkeleti végénél emelkedő Tyiszk-hegyen található (1. kép), a falu szintjéhez képest 57, tengerszint feletti 558 méter magasságban. Óskori lakói igen jól választottak, hiszen településre szemlátomást igen alkalmas hely: északi és déli irányban vízmosságok által kivájt mély szakadékok határolják, enyhe lejtőben végződő nyugati oldalán, illetve a területet a vele északkeleti irányban szomszédos magaslattal, az 576 méter magas Felső-Tyiszkkel összekötő, 58 méter hosszú földnyak legkeskenyebb szakaszán mesterséges védőárokkaal erősítették meg.³ A telepről jó kilátás nyílik az Olt túlsó partján elterülő széles fennsíkra, a Barcasági-medencére, amely a késő neolitikum, kora-rézkor időszakában ugyancsak a Cucuteni–Erőd-kultúra településterületéhez tartozott, a környék két legjelentősebb lelőhelye, a botfalvi (Bod) Papehgy/Priesterhügel és a szászföldvári (Feldioara; COMȘA 1973) telep mintegy 3–5 kilométer távolságon belül helyezkednek el. Ugyanakkor az Olt folyását keletről kísérő hegyek és magas löszplatók még nyugatról, a medence felől nézve is igen jó takarást biztosítanak a tyiszk-hegyi telep számára. Valószínűleg ez a szerencsés adottság is közrejátszhatott abban, hogy e magasan fekvő, több rétegű centrális telep körül több kisebb, horizontális település is helyezkedett el ugyanazon időben.

A település első említése Orbán B.-nak tulajdonítható (ORBÁN 1869, III, 27), az első festett kerámiás leleteket 1895-ben adományozta a SzNM-nak Benkő A. erődsi tanító (LÁSZLÓ 1914a, 284). Teutsch Gy., a későbbi Barcasági Szász Múzeum régésze végzett első ízben kutatásokat az erődsi telepen. 1898-ban, a brassói Honterus Gimnázium kirándulását kísérve meglátogatta a Botfalu – Papehgy-i lelőhelyet, ahol későbbi beszámolója szerint ásatást is végzett (TEUTSCH 1904, 221). Figyelme ekkortájt irányult az Oltmellék festett kerámiás lelőhelyei felé s az erődsi telepet felfedezve, a következő években erre a helyre is többször tett „archaeológiai jellegű kirándulást”. A kor általános gyakorlatát követve csak afféle rablóásatást folytatott, felülről bemélyített, 1–2 m² alapterületű aknákkal valamint a település szakadéka omlott martrészeinek bolygatásával. Gyűjtését csak az impozánsabb leletekre terjesztette ki, rétegtani megfigyelései csekély mértékben annyiban helytállóak, hogy megállapította az alsó, festett kerámiát tartalmazó és a felső, festetlen kerámiás rétegek közti különbséget. Mindezek mellett Teutsch vitathatatlan érdeme, hogy kutatásairól több ízben, rangos folyóiratokban beszámolv (TEUTSCH 1900, 1903, 1904, 1906, 1908) az Olt-menti telepeket az akkori tudományos világgal megismertette.⁴ Őneki köszönhet

első festett kerámiás, Botfaluból származó leleteit a MNM is: 1902-ben, a jeles intézmény százéves jubileuma alkalmából küldte őket ajándékként Budapestre. Az impozáns leletekről maga Hampel J. is beszámolt (HAMPEL 1902, 419). Teutsch népszerűsítő munkája hamarosan meghozta gyümölcsét. Herepei K., a nagyenyedi Bethlen Kollégium régiségtárának őre 1905–1906-ban többször is felkérte Csulak Zs. erődsi református lelkészt, végezzen ásatásokat a helyszínen s leleteit küldje el a nagyenyedi iskola részére. Csulak, a Teutschéhoz hasonló módszerrel dolgozva, eleget is tett a felkérésnek (LÁSZLÓ 1914a, 284). A lassan ismertté váló telepet emellett számos amatőr kincskereső is meglátogatta. Egyikük, bizonyos Jekelin W. brassói úr magángyűjteményében egészen tekintélyes darabokat őrizhetett, kettőt belőlük, két középmagas, festett csőtalpat Teutsch le is közölt egyik tanulmányában (TEUTSCH 1906, 376, 2–3. kép).⁵ Ennél fontosabb esemény ugyanakkor, hogy a SzNM 1904-ben ezúttal már rendszeres feltárások megkezdését vette tervbe Erődsön (JSZNM 1907; LÁSZLÓ 1914a, 284). László F. első ásatására három évvel később, 1907-ben került sor, a feltárásokhoz szükséges pénzt Pósta B. közbenjárásával a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége biztosította (LÁSZLÓ 1914a, 282).

Egy megelőző próbaásatást követően a munkálatok 1907. október 9-én a terület módszeres felmérésével vették kezdetüket, amelynek alapján elkészült a lelőhely pontos, rétegvonalas helyszínrajza (*ibid.*, 286, 3. kép). A telepet bejárva László megállapította, hogy az összesen mintegy öt és fél hektáros (5400 m²) alapterületű (*ibid.*, 286). A régészeti objektumok és az előkerülő tárgyak helyének pontos meghatározása végett a területet négyzethálós felosztással látta el, szelvényeit ehhez a beosztáshoz igazította. Az ásatást – igen okosan – a telep északi, martomlások miatt fokozottan pusztulásnak kitett részén kezdte meg, eleinte csupán kisebb, tájékozódó jellegű szelvényekkel. Az 1907–1912 között lezajlott öt ásatási szezon folyamán (az 1909. évben az ásatás pénzhány miatt elmaradt) Lászlónak három lakóházat sikerült teljes egészében feltárnia (*L I, 2, 3.*), megállapítva alaprajzukat, szerkezetüket a bennük és körülöttük egykor létezett összes tartozékokkal (tűzhelyek, kemencék, agyag üllőkék, díszítőelemek, hulladék- és tárológödrök) együtt.

A kisebb objektumokat úgy bontotta ki, hogy pontos metszeteket nyerjen róluk is – így sikerült megállapítania például a többször megújított tűzhelyek különböző építési periódusait. Nagy dolog ez, ha arra gondolunk, hogy a korabeli ásatásokon általában nem vagy alig figyeltek még a telepjelenségekre. Az Erőd – Cucuteni kultúrkör másik, híres névadó telepének, a

Cucuteni–Cetățuia-nak ásatója, a szakmai körökben egyébként igen megbecsült német H. Schmidt, bár egyébiránt korszakalkotó munkát végzett, ezen a téren maga sem büszkélkedhetett túl sok eredménnyel. Maga Schmidt személyesen ismerte László F.-t, a kelet-európai festett kerámiás kultúrkör szakértőjeként többször is járt Sepsiszentgyörgyön, sőt, 1908 folyamán az erődsi ásatásokat is meglátogatta (JSZNM 1908–1909, 18–19).⁶ Mégis, ezt követő, 1909–1910-es cucuteni feltárásain, amint ezt maga is bevallja, a települési nyomokat túl rongáltak találta, feltárásukat nem végezte kellő módszerességgel. László megállapította, hogy a telep egyes részein még a 4 méteres vastagságot is elérő rétegsor az egykori élet különböző nyomainak a pusztulásával alakult ki. Így a házakban lévő, vagy onnan kikerülő mindenféle hulladékok (edénytöredék, állatcsont stb.) nyomai hozták létre a három, úgynevezett *terramare* réteget, a házak pusztulása folyamán összeomlott, kiégett falak, tetőrészek, tűzhelyek, kemencék és egyéb építmények romjai alkották a két, esetenként három *szuvatréteget*. A legfelső két, bolygatott és kevert réteg, a *felső és alsó humusz* zárták a település rétegsorát. Fontos észrevételeket tett a település védelmi rendszerét illetően is. Még első terepbejárásai alkalmával észlelte a telep északkeleti részét védő mesterséges árkot, az ásatások előrehaladtával pedig az északi oldalon, a házak előterében épített, sáncból, palánkból alkotott védmű szerkezetét is gondosan megállapította. Nem kerülték el figyelmét ugyanakkor a kisebb leletek sem, főként a fontosabbak, amelyeknek gyakran egészen pontosan feljegyezte a lelőhelyét. Az 1907–1912 közötti időszakban összesen 5414 tárgyat tárt fel s évente az ásatási szezont követően gondja volt rá, hogy a tárgyakat módszeresen beletárolja. A múzeumba került tárgyak javarészt megfelelő módon restaurálta, a látogatók számára kiállítást rendezett belőlük, munkája eredményeiről népszerűsítő előadásokat is tartott (SEIDNER 1924; LÁSZLÓ 1925; LÁSZLÓ 1978, 80). Erődsi munkája mellett sorra felkutatta a festett kerámiás művelődés egyéb háromszéki lelőhelyeit, némelyik telepen kisebb, tájékoztató jellegű ásatást is folytatott (Oltszem/Olteni – Vármege, Oltszem – Leánykavár, Málnásfürdő/Malnaș Băi – Fövenyestető; LÁSZLÓ 1993, 41). Eredményeit hamarosan publikálta (LÁSZLÓ 1911a, 1911b, 1914a, 1914b) s így kutatásaival a szélesebb szakmai közönség is megismerkedett. Ásatásait, múzeumi leleteit a kor olyan nagynevű szakemberei látogatták meg, mint H. Schmidt, G. Kossina, Pósta B., J. Palliardi.

A XIX. század végén, a múlt század első felében még nemcsak a helyi gyűjtések, de az egyes múzeumok közötti „anyagcserék” is szerves részét képezték a múzeumi munkának. A szakemberek kiadott köny-

veik, különlenyomataik mellett gyakran leleteikből is küldtek egymásnak és az egyes gyűjteményeknek, utóbbiak a fontosabb lelőhelyek anyagát válogatás nélkül, igen szorgalmasan gyűjtötték. A magyar ősrégészet nagy úttörőjének, Torma Zs.-nak hírneves tordosi ásatásaiból majd minden híresebb múzeum kapott ajándékot, Berlin, München, Bécs, Budapest, Kolozsvár, Nagyenyed és Sepsiszentgyörgy is, ugyanitt ma is megtalálhatók a nevezetes bronzkori telltelepülés, Tószeg igen szép leletei (NAGY 1890, 53).

1912-ben az EMR részére végezte ásatását László, a budapestivel körülbelül egyező nagyságrendű anyaga (ásatási fotókkal együtt összesen 1427 drb.) Kolozsvárra került (Ltsz.: III. 1-1878.; IV. 2420-31. ROSKA 1942, 77, 30. sz). Ezt követően, 1913-ban a MNM is bejelentette abbéli óhaját, hogy a lassan európai hírnévre szert tevő lelőhely anyagából maga is szerezzon. A MNM régiségértára nevében Márton L. levélben kereste meg Lászlót:

„Igen tisztelt Tanár Úr! A magyar nemzeti múzeum régiségosztályának gyűjteményében a háromszéki praemykenaei festett díszítésű keramika csupán azzal a néhány darab töredéssel van képviselve, amelyet Tanár úr szíveségéből Erősdről és Teutsch Gyula ajándékából Botfaluról kaptunk. Nagyon leköteleznie Tanár úr, ha gyűjteményünk e hézagának kipótlására segédkezet nyújtani szíveskednék. F. évi ásatási fedezetünk egy részét szívesen feláldoznánk erre a célra, ha Tanár úr szíves volna a nyári szünidőben a telepek valamelyikén, amelyen az előző leletek után biztosan számíthatunk eredményre, egy fogás feltárására vállalkozni. Szíves választát: az időpont és a költségek felől való tájékoztatást rövid időn belül kérem, hogy erdélyi útitervemet ahhoz alkalmazzam. Szeretnék ugyanis az ásatásnál pár napot eltölteni, hogy a telep rétegzését a helyszínen tanulmányozzam. Budapest 1913. június 11-én Kiváló tisztelettel, az igazgató megbízásából, Dr. Márton Lajos múzeumőr”.

László udvarias válasza természetesen nem késlekedett, pontosan tíz nappal később így írt:

„Igen tisztelt Kollega Úr! Folyó hó 11-én kelt meg-tisztelő soraira válaszolva, múzeumunk vezetőségével folytatott megbeszélés alapján tisztelettel értesítem, hogy miként a múlt évben az Erdélyi Múzeum részére, a folyó év nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum részére az erődsi Tyiszkhegyen készséggel végzek ásatást. Vizsgálaim végeztével július első felében múzeumunk részére fogok ásatni. A Magyar Nemzeti Múzeum részére végzendő ásatás idejéül pedig az augusztus 18-tól aug. 31-ig terjedő időt tudom beosztani. Egy heti ásatás költsége (napidíjak, úti költség, napszámók munkabére és apróbb kiadások) 240–260 K. összeget tesz ki. Két hétre tehát körülbelül 500 K.-ra van szükségem. Megbízás esetén kérem szíves intéz-

kedését, hogy az ásatási költség rendelkezésemre bocsátassék, valamint azt is, hogy a felhasználásra és elszámolásra vonatkozó esetleges utasítások velem közöltessenek. Az előleges tisztogatások és a leltározás elvégzése után a ládába csomagolt tárgyakat a botfalvi állomásról directe Budapestre fogom küldeni. A leltári jegyzéket és fényképlemezeket jelentéssel együtt fogom felküldeni. A végleges preparálásra vonatkozó útbaigazításokat a leltárba jegyzem be. Az ásatás rendjét úgy fogom beosztani, hogy a kijelölendő (körülbelül 40–50 m.) területen az összes kultúrarétegeket az őstalaj szintjéig lefejtjük, hogy így a kultúrarétegek fejlődésének egész menetét ezen az anyagon is lehessen tanulmányozni. Nagyon fogok örvendeni, ha ezen ásatás rendjén, vagy akármely más alkalommal igen tisztelt Kolléga Úrhoz szerencsém lesz és a helyszínen kérhetem meg, hogy az ásatások további vezetésére vonatkozó nagyértékű, szíves útbaigazításait velem közölni szíveskedjék. Mély tisztelettel és meleg üdvözzellettel maradtam. Kész szolgálja, Dr. L. F.”

A munkálatok megkezdéséhez szükséges részletkérdéseket is hamarosan megvitatták, az ásatás időpontját, anyagi körülményeit egyeztetették:

„Igen tisztelt Tanár Úr! Folyó évi június hó 21-én kelt kimerítő szíves értesítését köszönettel vettem és ma már arról számolhatok be, hogy Dr. Szalay Imre úr ásatási javaslatomhoz hozzájárult és a két heti ásatás költségeihez szükséges 500 koronát engedélyezte. A fentiek kapcsán még azon kéréssel fordulok Tanár úrhoz, szíveskedjék értesíteni, szükséges-e, hogy a terület tulajdonosához forduljunk az ásatási engedély megszerzése végett, vagy Tanár úrnak módjában van ebben az ügyben eljárni? Az előbbi esetben kérem szíves értesítését arra vonatkozólag is, hogy kihez kell fordulnunk. Ismételten hálás köszönetet mondok Tanár úrnak azért, hogy alkalmat nyújt gyűjteményünk egy hiányosságának a kipótlására. Kiváló tisztelettel és meleg üdvözzellettel, kész híve, Dr. Márton Lajos múzeumőr.”

„Igen tisztelt Kolléga Úr! Távollétem miatt csak most vagyok abban a helyzetben, hogy az ásatási engedély megszerzése ügyében hozzám intézett becses soraira válaszolhassak. A tyiszkhegyi őstelep területe az erődí ref. és gör. kel egyház közös tulajdona. Az ásatások végzésére csereösszegű használati díj ellenében engedélyünk van a tulajdonos egyházközségektől és úgyszintén a földművelésügyi kormánytól is, miután a telep be van fásítva. Így külön intézkedés szükségese nem forog fenn. Lehetséges, hogy az ásatást egy-két nappal előbb kezdem meg, mint terveztem. A helyszínéről a munka megkezdését jelezni fogom. Addig is tisztelettel kérem Kolléga Urat, hogy az ásatás költségeinek megfelelő időben való kiutalásáról és

elküldéséről gondoskodni kegyeskedjék. Mély tisztelettel és meleg üdvözzellettel maradtam. Sepsiszentgyörgy, 1913. júl. 26-án. Kész szolgálja, Dr. László Ferenc. U.i. Az Arch. Ért. Idei 3. számát sem a főgimnázium, sem múzeumunk még nem kapta meg., pedig tudomásunk szerint már régebben megjelent. Kérem megküldése iránti szíves intézkedését.”

László tehát augusztus folyamán előbb egy hétig a SzNM számára ásott az L2 és L3 lakóházak közötti területen, ezt követően kezdte meg az L. 4. B-jelű, mintegy 71 m²-es területrészt illetve a telepet észak-déli irányban keresztülmetssző, –3 **kutatóárok** feltárását a MNM részére. A budapesti intézmény képviseletében Márton L. maga is három napon át Erősdön tartózkodott, az ásatás vezetésében közreműködött. Az ásatásról megjelent, egyetlen hivatalos beszámoló szerint (JSZNM 1913, 11–13; LÁSZLÓ 1914b) sikerült teljes egészében feltárni a sorrendben immár a negyedik, L4-jelű házat a benne lévő tűzhe-lyekkel, ülőkékkel, igen gazdag leletanyaggal, a településen addig ismeretlen tárgytípusokkal együtt, a 41 m hosszú, 1 m széles kutatóárok segítségével pedig a település észak-déli irányú kiterjedésére, a településrétegek vastagságának változásaira nézve nyertek információkat. A gazdag leletanyagot László ezután nem sokkal, gondosan becsomagolva, hiánytalanul el is küldte Budapestre, munkájáról levélben is beszámolt:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára Tekintetes Igazgatóságának, Budapest. Tisztelettel jelentem, hogy a Tekintetes Igazgatóság megbízása alapján végzett erődsdi ásatásaimat f. évi szeptember hó 4-én befejeztem. Az ásatás anyagát nagyjából megtisztogatva a leltári jegyzék folyószámaival ellátva papírzacskókba és zsákokba csomagolva 9 ládában szept. 4-én Botfalva állomáson, mint teherárut, vasútra adtam. A ládák tartalmáról az A.) alatt ide mellékelt jegyzék ad felvilágosítást. Ide mellékelem B.) alatt a tárgyak leltári jegyzékét, C.) alatt a leltározott anyagról készített táblázatos összeállítást és D.) alatt az ásatásokon felvett 12 db. fénykép másolatot. Amennyiben a Tekintetes Igazgatóság szükségesnek tartja, hogy hivatalos használatra ásatási jelentést írjak, néhány hét alatt azt is be fogom terjeszteni. Az ásatás rendjén felmerült kiadások jegyzékét E.) alatt 7 db. nyugtával együtt szintén ide csatolom. A 14 napra tervezett ásatás a kijelölt terület kultúra rétegeinek a reméltnél nagyobb vastagságra és az alsó szuivatréteg nagyobb terjedelme miatt összesen 19 napot vett igénybe, s így az ásatás költségei is megnövekedtek. Tekintettel arra, hogy az ásatás anyaga az utolsó héten lefejtett alsó rétegek anyaga nélkül nem lett volna teljes, másfelől pedig az alsó szuivatrétegben fekvő házromokhoz tartozó épület alaprajzát szintén csak az összes rétegek

lefejtésével tudtam megállapítani, arra kérem a Tek. Ig.-t, hogy a megküldött 500 K. előlegén felül eső 224.80 K. ásatási többlet-kiadást kiutalni kegyeskedjék. Mély tisztelettel maradtam. Sepsiszentgyörgy, 1913. szept. 11-én, a Tek. Ig.-nak kész szolgálja: Dr. L. F.”⁷

Az ilyen módon Budapestre került anyag viszonyosságait már említettem, ez végül csupán 1948–1951-ben lett beletárolva. Ami a lelőhely kutatását illeti, ebben is hosszú szünet állt be az 1913-as ásatásokat követően. Az 1914-ben kitört világháború idején a SzNM igen nehéz helyzetbe került, gyűjteményét is alig sikerült megőrizni a pusztulástól vagy elhurcoltatástól. A háborús idők gondjai közepette már nem nyílt lehetőség újabb erődsi ásatásokra. Több mint tíz éves, hosszú szünetet követően, 1925-ben sikerült végre Lászlónak újból ásatási engedélyt és pénzt szereznie s ekkor még úgy tűnt, fáradozása igen szép reményekkel kecsegtet. Neve ekkorra már végképp összenőtt a lelőhelyével és világszerte ismert volt. A kor nagy tudósaival fenntartott jó viszonya V. G. Childe nevével is kibővült, ugyancsak igen szívélyes kapcsolatban állt a román régészet akkori „nagy emberével”, V. Pârvannal (LÁSZLÓ 1973, 1974). Alig fejezhette be azonban 1925-ös ásatását, a túlfeszített munka során kiújuló betegsége végén, váratlanul elragadta a halál.

László halálát követően csaknem ötven évig nem volt ásatás Erősdön. A Cucuteni–Tripolje kultúrkör kutatása mindez idő alatt ugyanakkor széles körben kibontakozott. A negyvenes évekkel kezdődően főként Moldva területén olyan nagyszabású munkálatokra került sor, amelyek révén gyakran egész településeket tudtak feltárni (Hăbășești, Târpești, Trușești, Traian – Dealul Viei, Frumușica). Nemcsak a kultúra eredetét, belső tagozódását, időrendjét és kapcsolatait sikerült tisztázni, de a településtörténetére, életmódjára, gazdasági viszonyaira vonatkozó egyes részletkérdéseket is. Ebbe a jól tisztázott rendszerbe a délkelet-erdélyi Erősd-csoport mindössze főbb vonalakban volt beillesztve, többnyire még a László által elért eredmények alapján. A kutatást a hatvanas évek végéig területünkön csak Székely Z., a sepsiszentgyörgyi múzeum régész-igazgatójának néhány szondázó ásatása képviselte (Réty/Reci, Sepsiszentgyörgy – Gémvára, Kézdiszentlélek/Sînzieni, Kézdikővár/Petriceni, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc; SZÉKELY 1976–1977b, 11–18). A csoport belső időrendjét, kialakulását és kapcsolatait, illetőleg számos kérdés válaszára várt – mindezek alapján újra felmerült az erődsi ásatás szükségessége, ezúttal már a Román Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kezdeményezésével (ZAHARIA–SZÉKELY 1985–1986, 101). Az újabb kutatásokat 1968-ban kezdték meg a

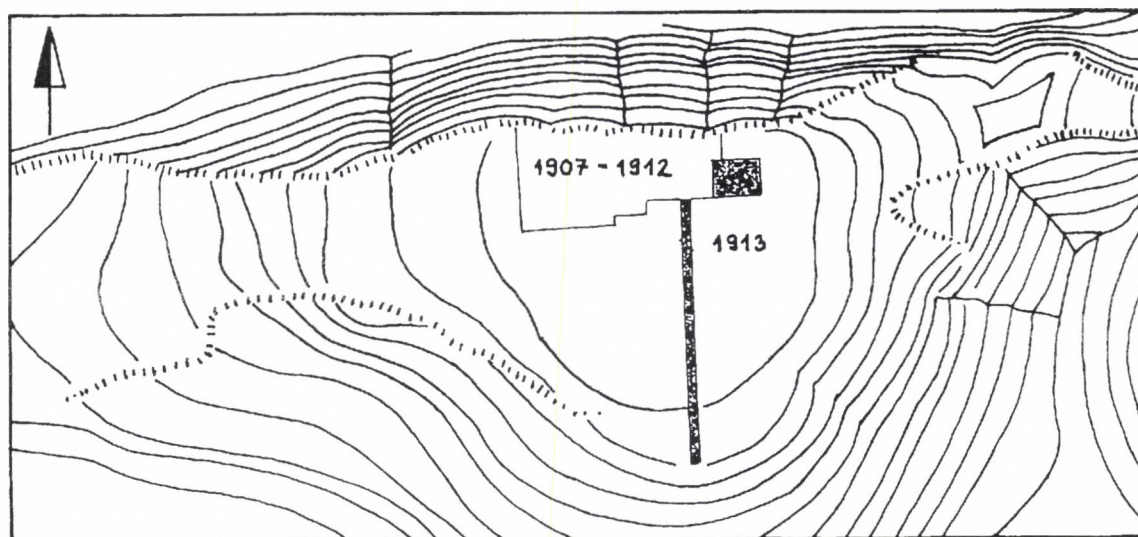
hírneves román régészprofesszor, I. Nestor illetve E. Zaharia és Székely Z. vezetésével, a munkálatokban több intézmény képviselői vettek részt (D. Galbenu – Román Történeti Múzeum; Székely-Kékedy Zs., Bartók B., Erőss J. – Kovászna Megyei Múzeum).

Az ásatások az 1968–1975, illetve 1977–1985 közötti időszakban folyamatosan tartottak és a múzeumban található nagy mennyiségű, sajnos, mindmáig feldolgozatlan leletanyag tanúsága szerint igen jelentős eredményekkel szolgáltak. Céljuk mindenekelőtt a telep központi és délnyugati részének megismerése volt. Amellett, hogy sikerült további adatokat nyerniük a lelőhely rétegtani és települési viszonyairól (ezek lényegében csak megerősítették a László kutatásai folytán meglévő ismereteket), az ásatások legfontosabb eredménye az említett területen egy nagyméretű, házszerű építmény, illetve ennek romjai alatt és körülötte lévő nagyszámú égetőkemence feltárása volt. Fontos megfigyeléseket végeztek a települést védő mesterséges árkok szempontjából is (SZÉKELY 1981, 39–42) a telep délnyugati peremén pedig egy csontvázas gyereksír maradványait is sikerült feltárni. Sajnos az ásatásokról megjelent közleményekből nemigen nyerhetünk pontosabb adatokat, eredményeik csak éppen megemlítik a szerzők s így a lelőhelyről ma sem tudunk sokkal többet, mint a hatvannyolcas ásatásokat megelőző időben tudni lehetett.

3. Az anyag értelmezése

Az egykori megtelepedés nyomai Erősdön az északi irányból mély szakadék határolta, déli irányban kihasasodó, elnyújtott ellipszis alakú Tyiszk-hegy (2. kép) felső, központi részén, illetve lágyabb, nyugati lejtőjén található. Legalábbis a mostanáig közzétett adatok tanúsága alapján az egyetlen módszeres és használható felmérés még László F.-től származik. A telep horizontális kiterjedése mintegy 5400 négyzetméter (LÁSZLÓ 1914a, 286, 3. kép), rétegsorának vastagsága változó, az északi martomlással párhuzamosan, két és fél – három méteres szélességben átlagosan 3,8 méter, esetenként a 4 métert is eléri; ettől délre és nyugatra egyre inkább vékonyodik.

Ami a stratigráfiát illeti, László megállapításait már ismerjük, a későbbi ásatások idevágó adatai – bár részleteikben alkalmanként nehezen követhetők – a kevés közzétett metszetráj és leírás alapján nagyjából megerősítik László adatait. Összegezve őket, négy településszintet különíthetünk el: az alsó három (a jobb áttekinthetőség végett **Erősd I, II, III.**) a késő neolitikus – kora-réz kori Cucuteni–Erősd – kultúra településmaradványait, míg a felső negyedik (**Erősd IV.**) a kora-bronzkori Glina III – Schneckenberg – kultúra nyomait képviselik. Utóbbi nem is jelent

2. kép Erősd–Tyiszk-hegy. A lelőhely szintvonalas felszínrajza az 1913-as ásatások bejelölt helyével (LÁSZLÓ 1914a, 3. kép nyomán)

Abb. 2 Erősd–Tyiszk-hegy. Die Isohypsenskizze des Fundortes mit der eingezeichneten Stelle der Ausgrabungen von 1913 (nach LÁSZLÓ 1914a, Abb. 3)

tulajdonképpen igazi településnyomokat, leletei a legfelső rétegben gyakran keverednek a rézkori anyaggal, mégis, különálló időhorizontot képvisel. Az 1968–1985 közötti ásatások során előkerült néhány kőkaparó és egy közelebből meg nem határozott csonteszköz, amelyek – az ásató régészek szerint – a paleolitikum időszakára keltezhetők (ZAHARIA-SZÉKELY 1985–1986, 103; az említett tárgyakról rajzot vagy fényképet nem közölnek), ennél többet azonban nem tudunk róluk. A késő-neolitikus település első korszakában (**Erősd I**: 7. réteg – *alsó terramare*) a telepet északi oldaláról kettős sánc és a köztük lévő árok védte, építmények nyomait azonban nem sikerült azonosítani. A második megtelepedés (**Erősd II**: 6–5. rétegek – *alsó szuvat, középső terramare*) idején úgy tűnik, az északi árkot betömték. Ebben az időszakban állt az a négy, László által feltárt lakóház, amelynek egyikét (**L 4.**) alább bemutatjuk, valamint ekkor áshatták a telepet keleti irányból védő, mély sáncot is. A harmadik megtelepedés idejéből (**Erősd III**: 4–2. rétegek – *felső szuvat, felső terramare és alsó humusz*) egyetlen ház és több edényégető kemence nyomait sikerült feltárni. Ugyaninnen származik az a későbbi ásatások során feltárt, nagyméretű építmény és több mint egy tucat kemence, amelyeket már említettünk.

Nézzük most meg, miképpen illeszthetők be az 1913-as ásatás rendelkezésünkre álló adatai az imént felvázolt képbe. Abban az egyetlen, rövid megjelent közleményben, amelyben László a szóbanforgó ásatásról beszámolt (JSZNM 1913, 11–13), 1914-es nagy dolgozatának néhány említéséből és ábráiból

(LÁSZLÓ 1914a, 287, 291–295, 4, 78. kép) az **L 4** területről szolgált a legtöbb adattal. Megtudjuk mindenekelőtt pontos helyzetét: a mintegy 71 m² kiterjedésű tábla a település északkeleti részén, az *I–XII.* hosszúsági és *–8 – 15* szélességi vonalak koordinátái közt terült el (*ibid.*, 4. kép). Itt kell felhívni a figyelmet egy kis tévedésre, amely lényegében a későbbi ásatásokat érinti, figyelmen kívül hagyása pedig esetleg zavarokat okozhat. László 1914-es 4. ábráján még ezt a területet is pontosan feltünteti, ellenben ugyanitt, a 3. ábra 1 : 1000-es léptékű nagy, áttekinthető alaprajzán ez a terület már nem szerepel, mint ahogy nincs – mert akkor még nem lehetett – feltüntetve az 1925-ben kiásott, az **L 4**-től keletre helyezkedő **L 6**-os terület sem. Az 1968–1985 közötti újabb ásatások idején a telepről – úgy tűnik – nem készült újabb, pontosabb felmérés: közleményünkben az ásatók László említett alaprajzát használták, erre rajzolva rá saját szelvényalaprajzaikat is (ZAHARIA-SZÉKELY 1985–1986. Pl. 1). Ennek következtében egyik szelvényüket rárajzolták a László által már korábban feltárt **L 4** és **L 6** területére. Az **L 4** területnek tehát a déli, mintegy 35 m²-es része az **L. 4. B.** tábla, amelyből a MNM anyaga származik. Két publikált metszetrajz is rendelkezésünkre áll a területről. Egyikük észak-déli irányban, a *–8* szélességi vonal hosszában mutatja a rétegviszonyokat (LÁSZLÓ 1914a, 370, 68. kép), a másik az őstelep nagy, 38 méter hosszúságú, kelet-nyugati irányú keresztmetszete, keleti végén az **L 4** terület 7 méteres szekvenciájával (*ibid.*, 78. kép).

A legkorábbi megtelepedés nyomait itt is a kelet és dél felé fokozatosan vékonyodó 7. (*alsó terramare*) réteg képviseli (**Erőd I**). A kelet-nyugati metszeten jól látszik, hogy a magaslat felszínét a telep legelső lakói többször is elegyengették: két keskeny, szenes sáv is húzódik egymás fölött s közvetlenül az alsó szénréteg alatt felülnézetből kör alakú paticsfolt (**R 2**) terül el (*ibid.*, 373, 70. kép). Az **R 2** –t, a tőle nyugati irányban, mintegy 8–9 méterre elterülő hasonló, **R 1**-es folttal együtt nevezte László a „*legalsó szuvar-rétegnek*” (*ibid.*, 376). Közvetlenül az **R 2** alatt, –8 vonalában sekély, kör alakú gödör (**H 8**) mélyedt az őstalajba, délnyugati irányban, vele egyvonalban csaknem 2 méter mély (185 cm), elnyújtott méhkas alakú verem (**H 19**) volt beásva. Előbbit világos, meszes réteg zárta (*ibid.*, 382; JSZNM 1913, 11). Az **R 2**-vel együtt e két objektum képviseli ezen a területen a legkorábbi megtelepedés nyomait. Az egyes objektumokhoz közvetlenül már nem tudunk leleteket kapcsolni, az egész 7. (*alsó terramare*) réteget magában eléggé gazdag anyag képviseli: kőeszközök (pattintott és hasított, retusált élű pengék és kaparók), csonttárgyak (árak, tűk és egy korong alakú, átfürt, csiszolt gombocsa), szövés-fonás eszközei (agyag orsó és korong alakú, átfürt nehezékek), számos agyagkanál-töredék, valamint kerámia. Ásatási jelentésében László nyéllyukas kőbaltát is említ ebből a rétegből (JSZNM 1913, 12). A települést északi irányból védő kettős sánc az **L 4** területén is tovább folytatódott (LÁSZLÓ 1914a, 373, 70. kép). Közvetlenül a 7. réteg fölött terült el a 6. és 5. (*alsó szuvar* és *középső terramare*) rétegekkel képviselt második településszint (**Erőd II**), itt is, akárcsak a telep többi részén összefüggő, vékony szénréteg választotta el az alsó terramare-tól. Ebben sikerült feltárnia Lászlónak az **L 4**. lakóházat. Mint említettük, magáról a házról nem sikerült alaprajzot találni, egy rövid leírás (JSZNM 1913, 11–12), a metszetek és a rendelkezésünkre álló fényképek (3. kép) alapján mégis megpróbálhatjuk főbb vonalakban rekonstruálni. A település északkeleti felén állt, a többi házzal egyvonalban, velük azonos időben. Méretre majdnem egyforma lehetett a többivel: 7 méter hosszú, 5 méter széles, téglalap alakú építmény. Alig egy méteres távolság választotta el az **L 3**. lakóháztól. Szerkezete is hasonló lehetett: cölöpös szerkezetű, nyeregtetős, ágasfás-szelemenes építmény. Felmenő fala sárral betapasztott, függőlegesen a földbe állított karók közé fonott sövényből készült. Hátsó részén, akárcsak a többinél, magas, tapasztott padlója volt. Részletei jól kivehetők a 3. képen: látszik a tapasztott, kiegészített házpadló, az építmény délkeleti sarkában pedig a **T 48**. számú, négyszer megújított tűzhely. A sima, tapasztott járósínten eredeti helyzetben megtalálták a

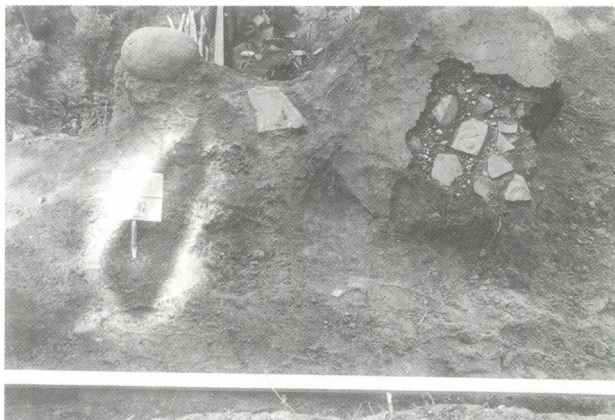

3. kép Erőd–Tyzsk-hegy. Az L4 lakóház és objektumai bontás közben (László Ferenc felvétele – kiadatlan)

Abb. 3 Erőd–Tyzsk-hegy. Wohnhaus L4 und seine Objekte während der Bergung
(Aufnahme von Ferenc László – unveröffentlicht)

ház berendezésének az építmény pusztulásakor lehullott, beomlott részeit, mindenekelőtt egy – közelebbről meghatározatlan formájú – agyagdíszítményt és két, ugyancsak agyagból készült ülőkéket. Míg az előbbire nem sikerült rábukkannunk s így semmit sem tudunk róla, a két ülőke (**T 51–52.**), viszonylag jó állapotban, megőrződött a MNM raktárában. László beszámolója szerint mindkettő hozzá volt tapasztva a ház padlójához (*ibid.*, 11–12).

A **T 48**. tűzhely szerkezete, formája sokban hasonlít a telepen feltárt többi tűzhely némelyikére. Leke-rekített sarkú, nagyjából négyszögletes építmény volt, sütőfelületét négyszer is megújították, legfelső lapja igen kemény volt és széttöredezett. A legfelső sütőfelület alatt kavicsból, kerámiából és homokból álló szigetelő betöltés volt, oldalain párkányként kie-

4. kép Erőd–Tyzsk-hegy. A T47. tűzhely az 5. rétegben (László Ferenc felvétele – kiadatlan)

Abb. 4 Erőd–Tyzsk-hegy. Herd T47 in Schicht 5
(Aufnahme von Ferenc László – unveröffentlicht)

melkedő tapasztás. A korábbi években, a felső szuivatrétegben feltárt, **T 35.** tűzhelyhez hasonlóan függőleges oldalát úgy alakították ki, hogy 2–3 cm vastag, a földbe szúrt karók közé vízszintes ágfonást készítettek, majd erre a vázra került rá az agyagtapasztás. Ugyancsak az **L 4** lakóházhoz tartozott a 7. rétegen át az őstalajba is lemélyedő három cölöplyuk (**90, 91** és **280.** számúak.) Nem lehet egyöntetűen eldönteni, mi volt a házhoz való viszonya az 5. (középső terramare) rétegben feltárt további két tűzhelynek (**T 46** és **47.**) A **T 46**-ról nem állnak rendelkezésünkre adatok, a **T 47.** metszete azonban László 1914, 78/A. ábráján látható és egy fényképünk is van róla (4. kép). Tudjuk, hogy többször megújították – de erősen rongált állapotban került elő, ferde – talán másodlagos – helyzetben. Tapasztott sütőfelülete megrepedezett, alatta kavicsal, összetört kerámiával kevert homokos szigetelő betöltés volt. Innen, a **T 47.** tűzhely tapasztása alól kerültek elő a 31. 1948. 900 és 31. 1948. 901. leltári számú, plasztikusan díszített vállú nagy fazekak töredékei (11. kép 1). A fentebb leírt két réteg leletanyaga igen gazdag; a ház padlóján, eredeti helyzetben több edény is megmaradt épen vagy összerakható állapotban, egy csonkakúp alakú kis tálcaska a délnyugati sarokban (10. kép 3), tőle nem messze besimított nyakú, ujjbenyomásos, körbefutó bordával díszített nagyméretű, folyadék vagy élelem tárolására szolgáló edény darabjai (a leletanyagban mára csupán egyik peremtöredéke maradt meg: 13. kép 6).

A további leletek között csont- és kőeszközök (négy darab őrlőkö is), miniatűr állatfigurák, emberi idolk szerepeltek. Innen, az **L 4** lakóházból kerülhetett elő a telepről máig ismert egyetlen férfi- (vagy hermafrodita-) idolk (17. kép 1). A harmadik erődsi településszint (**Erősd III**) rétegei ugyancsak kiterjednek az **L 4** területére, úgy tűnik azonban, hogy ebben a korszakban itt már nem állt semmilyen építmény. A 4. (felső szuivat) réteget egy alig másfél-két méteres kiterjedésű, keskeny paticsfolt képviseli, jóformán leletek nélkül, a hozzátartozó 3. (*felső terramare*) teljesen hiányzik. Talán a település felszínének folyamatos elegyengetése folytán, másodlagos helyzetben került ide, akárcsak a 2. (felső humusz) anyaga: ez utóbbi ugyan leletekben elég gazdag, de mint máshonnan is tudjuk, igen kevert anyagú. László beszámol arról, hogy az alsó és felső humuszrétegben a kőkori és kora-bronzkori anyag a bolygatások miatt erősen keveredett (LÁSZLÓ 1914a, 299). Anyagunkban eredetileg alig több mint egy tucat „kőbronzkori kultúrához” köthető lelet (mind edénytöredék) szerepelt, ezeket ma már nem sikerült megtalálni.

Az 1913-as ásatás másik feladatául László a település észak-déli irányú horizontális kiterjedésének

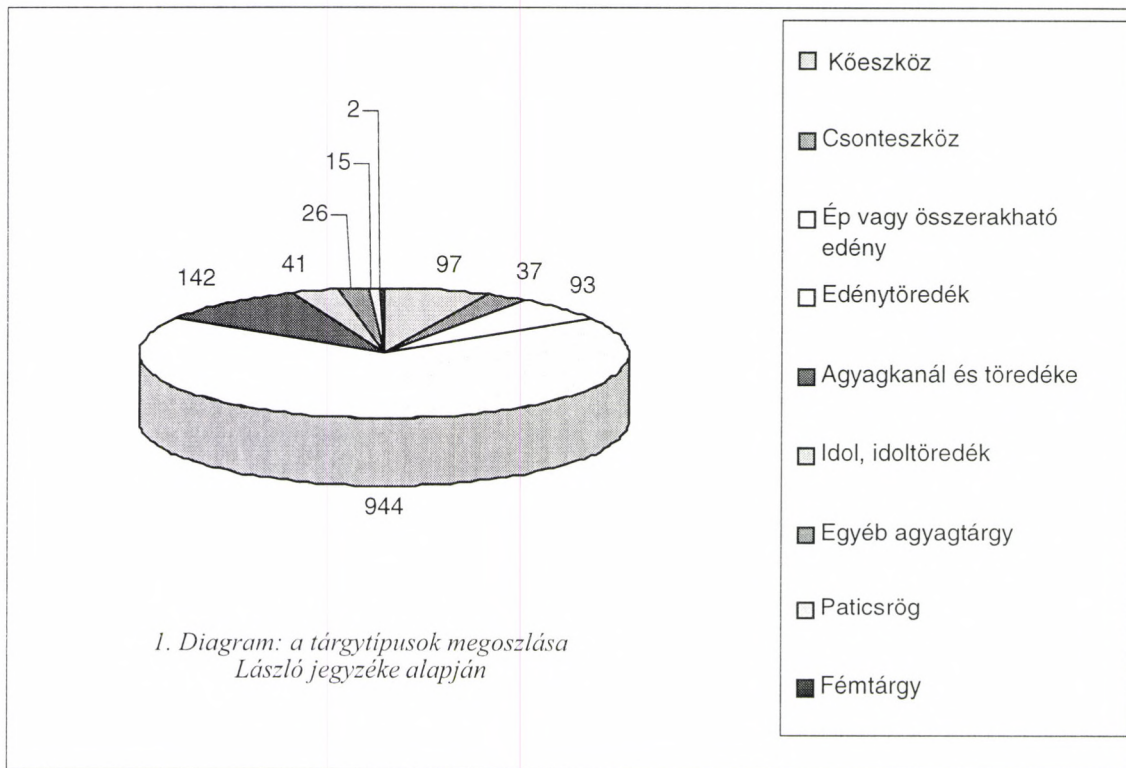
pontos megállapítását tűzte ki. Ennek érdekében az **L 4** területétől nyugatra, a –2 és –3 szélességi vonalak közötti területen hosszú kutatóárkot húzott egészen a magaslat pereméig (–3 **kutatóárok**). Az összesen 41 méter hosszú, alig 1 méter széles kutatóárookban megfigyelt régészeti jelenségekről egy évvel később, nagy dolgozatában eléggé alaposan beszámolt (*ibid.*, 269–297, 78. kép), így ezeket részleteznünk nem kell, csupán főbb vonalakban foglaljuk össze. Megállapítható, hogy a település első és második korszakában a telep egészen a magaslat széléig kiterjedt, bár a rétegsor – északról dél felé haladva – egyre vékonyodik. Az árok keleti metszefaláról készült rajzon (*ibid.*, 78. kép) több nagy építmény (valószínűleg házak) nyomai is megfigyelhetők, alattuk, a legalsó rétegből indulva több verem vagy hulladékgyűjtő mélyed az altalajba (**H 12–18**).

A legkevesebb adattal az **L 5** területről rendelkezünk. Mivel a László adatai között nincs feltüntetve, pontos helyét sem ismerjük. Amennyiben megegyezik a László 1914-es, 77. képén (*ibid.*, 385) metszetben jelzett **L 5.** lakóház területével, úgy az 1907–1912-es ásatások területétől, közvetlenül a 23. szélességi vonaltól nyugatra kellett elhelyezkednie. Mindössze 5 m² kiterjedésű terület volt, egészen az őstalajig feltárva s leletanyaga igen gazdag, így kár, hogy nem lehet pontosan azonosítani.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő leletanyag – tekintve, hogy a lelőhely és a kultúra időrendje szempontjából elsőrendű fontossággal bír – megkövetelné, hogy a rétegtani előkerülés rendjében tárgyaljuk és elemezzük. De sajnálatos módon – a már említett okokból kifolyólag – az 1913-as ásatás anyagának ez a (budapesti) része nem tekinthető reprezentatívnak, így ezt a lehetőséget kénytelenek vagyunk elvetni és meg kell elégednünk az anyag pusztán formai és díszítésmintáiból történő vizsgálatával. Nem állunk jobb helyzetben a párhuzamok tekintetében sem. Bár az elmúlt száz évben Erdély területén több, régebről ismert vagy újonnan felfedezett erődsi lelőhelyen folyt ásatás, eredményeket azonban nem, vagy csak részben közöltek, különösen ami a kerámia részletes elemzését illeti. Egyetlen lelőhelyről van tudomásunk, amelynek kerámiaanyagával behatóan foglalkoztak (Csikszentgyörgy / Ciucsingiorzu), de itt is csupán válogatott rétegtani adatokkal nem társítható anyagról van szó (LAZAROVICI et al. 1993), így érdemi összehasonlítási alapul csak a Kárpátokon túli nagylelőhelyek (Izvoare, Hăbășești, Cucuteni, Drăgușeni stb.) anyaga szolgál – illetve (kiindulásként) László 1924-es, az erődsi és oltszemi formakincset tárgyaló dolgozata. A kerámiaformák elemzésekor ennek módszerét és besztását tekinthetjük mérvadónak. Az anyag – eredetileg – közel 1400 tárgyból állt, ennek zöme kerámia

volt (edények, idolk, egyéb agyagtárgyak), de kő- és csonteszközök is szép számmal szerepeltek benne. Mára – az említett okokból kifolyólag – csak mintegy egynegyedük azonosítható, jelen dolgozatban kizárólag ezekkel foglalkozom.

56) – ennek köszönhető a kerámia magas minőségi színvonala. Az edények alapszíne a leggya koribb élénk téglavöröstől a világos sárgásbarnán át a szürkés vagy egészen feketéig széles színskálán mozog és olyan jól kiégne, hogy ütésre élénk pengő hangot ad-

KERÁMIA

Az erösi kerámia itt és mindenhol legszembe-tűnőbb jellegzetessége az igen nagy forma és díszítés-beli változatosság. A László által elemzés alá vett, több ezres nagyságrenű anyagban egy-egy edénytípust átlagosan 5–10, nem ritkán mindössze egyetlen példány képvisel (LÁSZLÓ 1924, 24–25).

1. Anyag

Kis híján általánosságokban jellemezhető az anyag minősége is. A kerámiát külön lehet ugyan választani két alapvető csoportra, házi használatú és díszkerámiára, minőségi színvonaluk mégis gyakran annyira hasonló, hogy az első csoport egyes példányait gyakran csupán méretük és formájuk alapján a funkciójukra következtetve lehet elhatárolni. A kerámia-anyag zöme gondosan iszapolt, homokkal soványított, megfelelően szárított agyagból készült, a durvább kivitelezésű nagy edények anyaga ritkábban szemcsés, de apróbb kvarcszemes homokkal van keverve. Pelyvás soványítással szinte alig-alig találkozunk. Az edényeket nagy hőkapacitású, gyakran 900–1000 °C-ra is felhevíthető, szabályozható légáramlású kemencékben égették ki (ELLIS 1984, 130; MANTU 1998,

nak. Törésfelületük általában megegyezik külső és belső felületük színével: élénk vagy világosabb vörös. Ritkábban találkozunk vörös-barna, szürke, kékes árnyalatú vagy fekete törésfelületű példányokkal is.

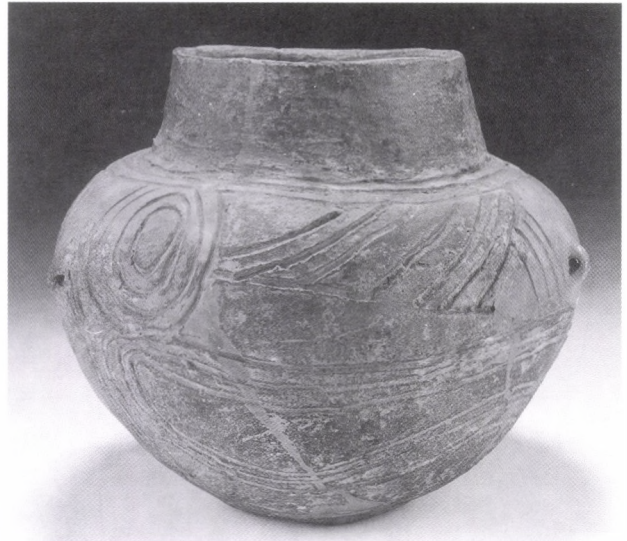
a) *Durva házikerámia.* Az anyag válogatott jellegének tulajdonítható, hogy ez a csoport nem szerepel túl nagy arányban. Pedig az ásatások, terepbejárások adatai azt mutatják, hogy a kategória a lelőhelyek anyagának igen jelentős részét teszi ki (LÁSZLÓ 1912, 58–59, 63, II. tábla 4, IV. tábla 15–16; LÁSZLÓ 1924, 10–13, Pl. III–IV; SZÉKELY 1959, 712). A házi használatra készült edények között előfordulnak egészen jó kidolgozású darabok is, mindent összevetve azonban minőségük általában elmarad a finom- és díszkerámiáétól. Anyaguk durvább, szemcsés, ritkábban tisztított homokkal, apróbb vagy nagyobb szemű törmelékkeverékkel, néhány esetben pelyvával van soványítva.

Égetésüknél kevesebb körültekintéssel jártak el: színük leggyakrabban világosbarna, világosvörös, néha sárgás árnyalattal, szürke, ritkábban vörös vagy fekete. Nagy részük szabálytalan foltos égetésű, törésfelületük is gyakorta réteges. Festéssel, polírozással

5. kép Erősd–Tyzsk-hegy. Bikónikus csésze szintetikus bikróm (festett és plasztikus) díszítéssel

Abb. 5 Erősd–Tyzsk-hegy. Bikonische Tasse mit synthetischer (bemalter und plastischer) bichromer Verzierung

6. kép Erősd–Tyzsk-hegy. Hengeres nyaku fazék bekarcolt plasztikus díszítéssel

Abb. 6 Erősd–Tyzsk-hegy. Topf mit zylindrischem Hals und eingeritzter plastischer Verzierung

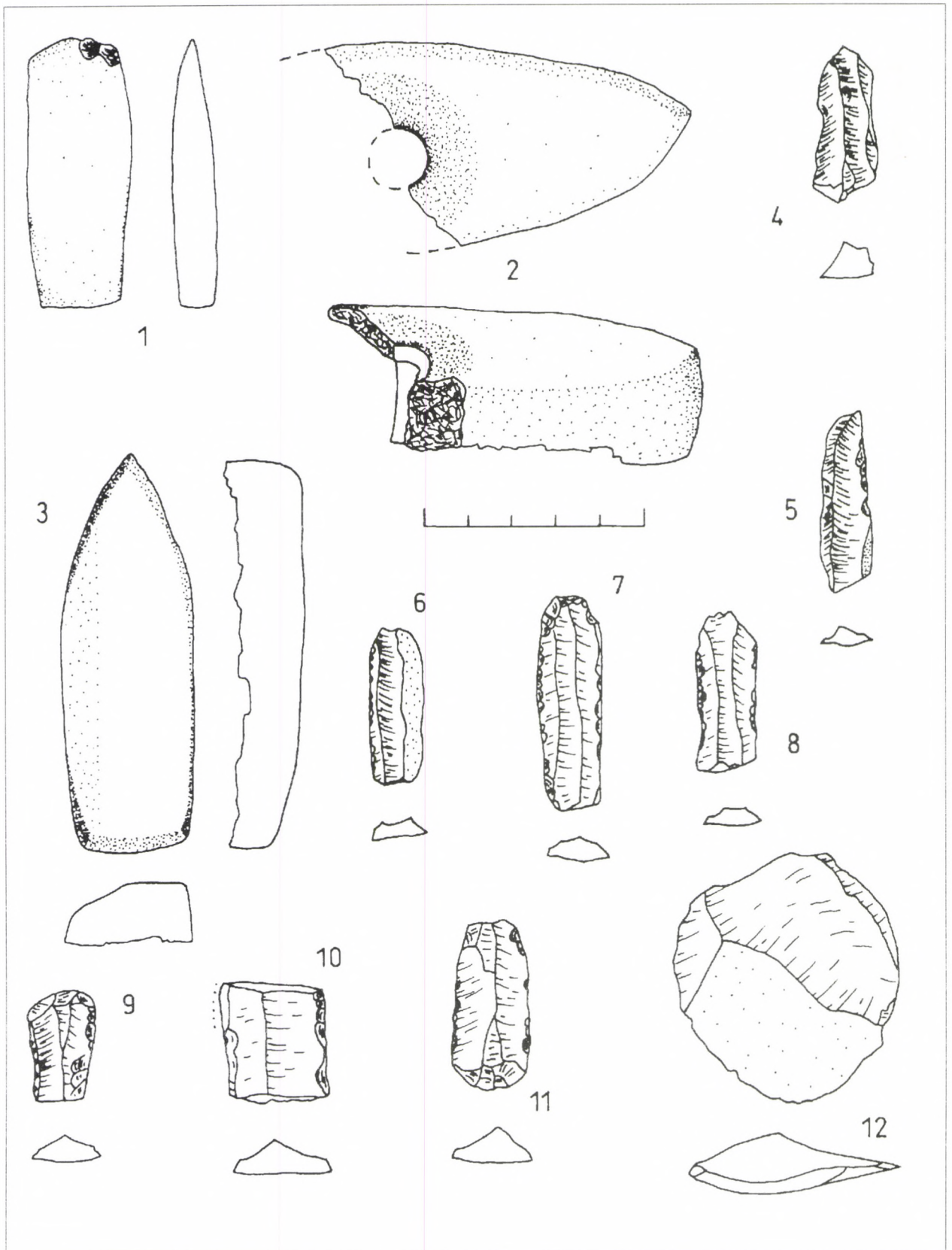
nem díszítették őket, egyéb plasztikus díszsel is csak amennyire funkciójuk elvárta: vízszintesen vagy függőlegesen átlukasztott bütyökfüllel, hengeres, esetleg szarvszerű dudorokkal, ujjbenyomkodásos bordával. A funkció határozza meg a kategória formáit is. A leggyakoribb formák a fazekak, kiháló peremű, ívelt széles vállú, csonkakúpos alsó részű változatok, durva, nagyméretű, valószínűleg élelmiszer, gabona tárolására használt tárolóedények széles, kerekded, átfürt bütyökfüllel vagy anélkül. A nagyobb fazekak és tárolóedények külső felületét rátett vagy rákent barbotinnal, fröcsköléssel, ujjbehúzkódással szándékosan is durvították (13. kép 4–6). A tálak között is találunk ebbe a kategóriába sorolható példányokat, kihajló és behúzott peremmel egyaránt. Felületük ha nem is olyan durva, de érdes, szemcsés, színük égetés után sötét és világosbarna foltos. Hasonlóan durva anyagból, nagyvonalúan megformálva készült néhány kisebb edény: elnyújtott gömbös testű vagy kifelé húzott peremű hasas csészék. Anyaguk és megformálásuk alapján ugyanide sorolhatók a miniatűr edények nagy része is, továbbá háló- és szövőnehezékek (16. kép). A durva házikerámia közé sorolható az agyagkanalak egyik típusa (15. kép 4, 6). Rövid nyelük, hosszúkás, eléggé lapos öblük, durva megformálásuk ugyancsak eltérő az Erősd – Cucuteni – Tripolje kultúrkör igen sajátos, jó anyagú, gazdagon díszített agyagkanál-típusától. Anyaguk szemcsés-darabos, felületüket nem simították el, általában világosbarnára, szürkére égnek és semmiféle díszítés nem fordul elő rajtuk.

7. kép Erősd–Tyzsk-hegy. Trikróm festésű oltár töredéke

Abb. 7 Erősd–Tyzsk-hegy. Trichrom bemaltes Altarfragment

b) *Finomabb házikerámia.* Az összes leletanyag legnagyobb részét ez a – tulajdonképpen átmenetinek is nevezhető – kategória képezi. Nagyonbártszintű ugyan-csak házi használatú, de nagyobb körültekintéssel kidolgozott edények alkotják. Közös jellemzőjük a nagyon jó anyaguk. Az edénykészítésre kiválasztott agyagot gondosan megtisztították, iszapolták, keverték. A soványítás kizárólag finom, apró szemcsés, megrostált homokkal történt. Az edények lehetnek díszítetlenek vagy plasztikusan és festéssel díszítettek, mindkét csoport jellemzője azonban a gondos megfor-

8. kép – Abb. 8
Erőd-Tyiszk-hegy

málás: felületük kívül és belül egyaránt sima. A díszítetlen darabok színe vagy világos- és téglavörös, vagy szándékosan sötétre, általában feketére égetett, a festett edényeké szinte kizárólag téglavörös, majd erre viszik fel a különböző színű festékanyagot. Nagyon gyakori felületalakító eljárás a polírozás. Az edény oldalát ilyenkor valamilyen – kőből, fából vagy csontból készült – eszközzel, egészen finom agyagmassza rávitelével simára csiszolják, így égetés után csillogó hatást érnek el. Gazdag, nagyon változatos formakincsrel találkozunk ebben a kategóriában: különböző formájú (egyenes profilú, csonkakúpos, kihajló vagy behúzott peremű, gömbölyded vagy éles válltörésű) tálakkal (9–10. kép), enyhén kihajló peremű, nyomott hasú bögrékkel, a kisebb fazekak számos változatával (10. kép 5–8), festett vagy festés nélküli, áttört csótalpakkal (12. kép), csészékkel (10. kép 1–4), kettős öblű (13. kép 2) és miniatűr edényekkel, kanalakkal (15. kép). Ide sorolhatók a gondosan megformált, de érdes felületű, apró szemcsés anyagú idolkok (ember- és állatalakúak; 17–18. kép), orsókarikák (16. kép 3–5) is egyaránt.

c) *Díszkerámia*. Ennek a kategóriának a képviselői nagyon jó, esetenként egészen különleges minőségű anyagokkal, megformálásukkal és díszítésükkel különböznek a többi kategóriától. Az 1913-as anyagban ezt a csoportot csak alig néhány darab képviseli. Egyikük, egy enyhén kihajló peremű, hosszú nyakú, nyomott hasú bögre (10. kép 10). Anyaga egészen finom, szemcsék alig vehetők benne észre. Kiválóan égetett, az edény törésfelületén látható alapszíne élénk, valóságos rikitó téglavörös. Fala – méretéhez képest – különösen vékony, felülete külső és belső oldalán egyaránt kiválóan, tükörsima-csillogóra polírozott, sötét vörösesbarnára égett, hosszú nyakrészén a válláig vékony vonalas fehér festés van. Ugyanígy minőségű egy ívelt oldalú tál peremtöredéke, belső oldalán fehér festésű körbefutó vonallal, illetve néhány kisebb, vékonyfalú edénytöredék (11. kép 4–6). Nem olyan finom anyagú, de formája és díszítése alapján mindenképpen ebbe a kategóriába sorolható egy kis oltár töredéke (7. kép). Az edény eredetileg négy- vagy ötszögletes lehetett, kissé domború oldalakkal, sarkain elvékonyodó, rövid lábakkal. Oldalait, lábát és alját háromszínű (fehér-vörös-fekete) festés díszítette, vékony, szögletes és köríves szalagok formájában, míg belső fele díszítetlen volt.

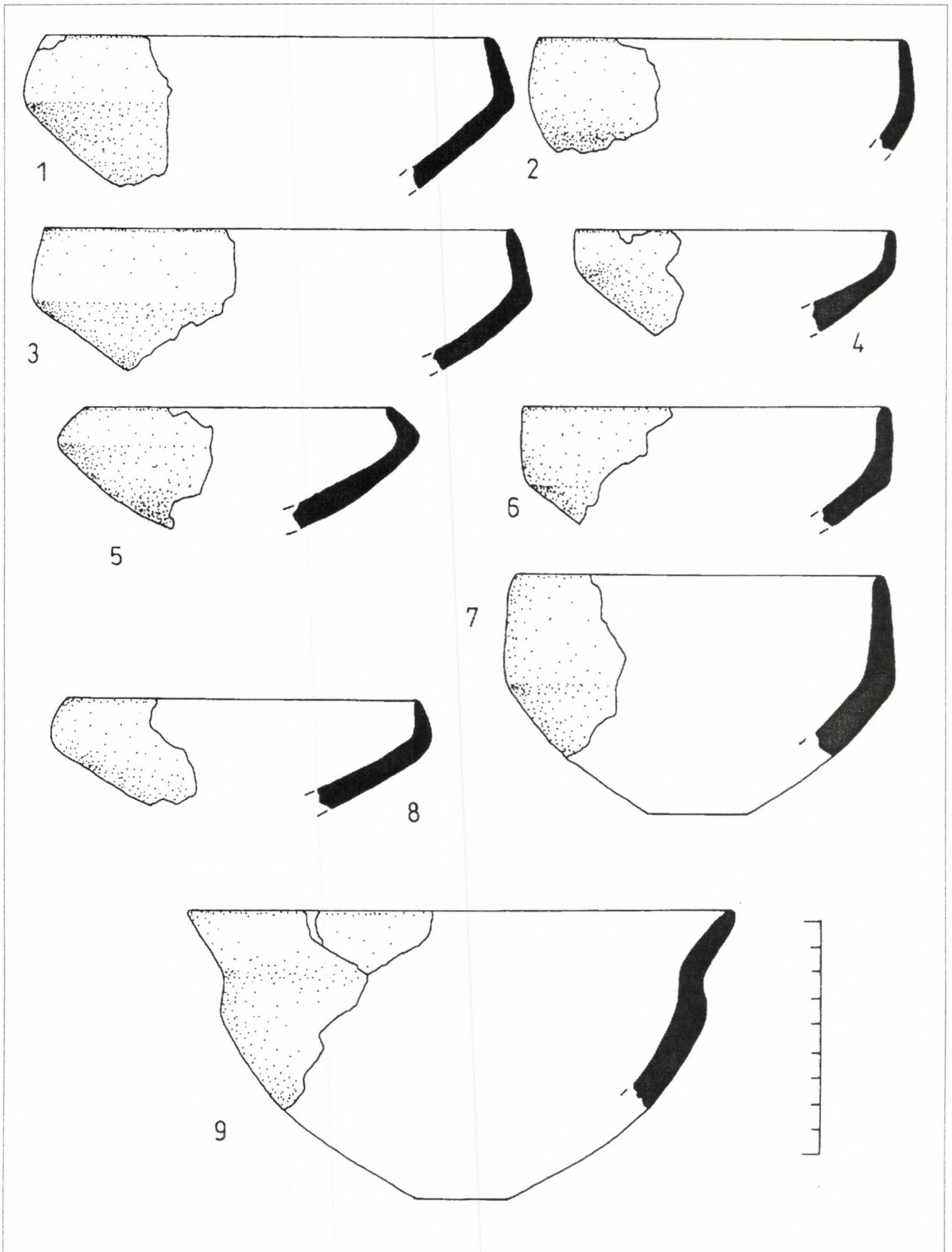
2. Díszítés

Kétféle díszítésmóddal találkozunk: plasztikus és festett díszítéssel. A plasztikus díszítésnek – kétségbevonhatatlan művészi hatása mellett – általában funkcionális jellege is van. Erre a funkcióra mindenekelőtt az edények oldalán található bütykök és dudorok szolgálnak, mintegy helyettesítve a szalag-

fület, mivel ez utóbbi a kultúra leletanyagában jobbára ismeretlen. Formájuk igen változatos, lehet egyszerű kiemelkedő, lekerekített (10. kép 9) vagy kihegyesedő dudor, csonkakúp alakú, hengeres testű, hosszúképpen lelapított (10. kép 1–4), néha téglalap alakú is. Többségük – az edény megfogása, felfüggesztése végett – vízszintesen (10. kép 9) vagy függőlegesen átfúrt (12. kép 6), gyakran használatból eredő kopásnyom is megfigyelhető rajtuk. Sok edény oldalán – kis méretűknél fogva – pusztán csak díszítőelemként is szerepelnek. Nagyon gyakori plasztikus dísz a kanellúra. Keskeny, mélyebb, bordaszerű változata elsősorban a kisebb edények egyes részeit – leggyakrabban a nyakat és a vállat – választja el. A szélesebb változatok az edények nyakán, vállán és hasán, vízszintesen néha ferdén körbefutó, bordaszerű, vagy körívetek, félkörívet, spirális mintákat alkotó díszítőelemek formájában jelennek meg.

Az egymás melletti kanellúrák szélei általában éles törésvonalat alkotnak. Nem ritka a köralakú, benyomott, homorú korong vagy lencsedísz a kanellúrák kiemelkedő élén vagy önmagukban, az edények oldalán. Ugyancsak gyakorlati funkciót szolgáltak a csótalpak oldalán, egymással szemben párt alkotó kör alakú áttörések is (12. kép 1–5). Mivel ezt az edényformát tűzhelyen, főzéshez, melegítéshez használták (rájuk helyezve a tálakat, fazekakat), ezek a rések biztosították a levegő, a füst ki- és beáramlását. A nagyobb fazekak, tárolóedények oldalát a megszokott bütyökfülek mellett vastag, kiemelkedő, ujjbenyomkodással tagolt körbefutó borda is díszíthette (13. kép 6), máshol a bütyökfület koncentrikusan övező, kanellúra-szerű durva ujjbehúzkodással találkozunk (13. kép 5).

Egy másik nagyobb fazék peremének felső részén található a kissé szabálytalan ujjbenyomkodás (13. kép 4). Bekarcolt, bevagdost díszítés is előfordul, ferde vagy függőleges, rövid bevagdósások (egymással párhuzamosan az edények peremén és öblös oldalán, néha fenyőágmintát alkotva), geometrikus vagy spirális mintázatot, meandereket alkotó, mélyen bekarcolt vonalak formájában (14. kép). A kerámia leggyakoribb díszítőeljárása az égetés előtti festés. Két alapvető változata, a két- (bikróm) és három- vagy többszínű (trikróm) festés – pontosabban a kettő változatai, előfordulási arányuk – egyben a kultúra belső kronológiájának is alapvető meghatározója. Létezik tulajdonképpen és a régebbi irodalomban önállóan is szerepel (LÁSZLÓ 1911a, 141; LÁSZLÓ 1912, 59) egy egyszínű, monokróm festésű kategória is – ez a simított, polírozott felületű edények égetés utáni alapszíne. A már megformált, félig szárított edényt nagyon finoman iszapolt, szemcséktől megtisztított, festékanyaggal kevert homogén agyagmasszába mártva,

9. kép – Abb. 9
Erőd–Tyzsk-hegy

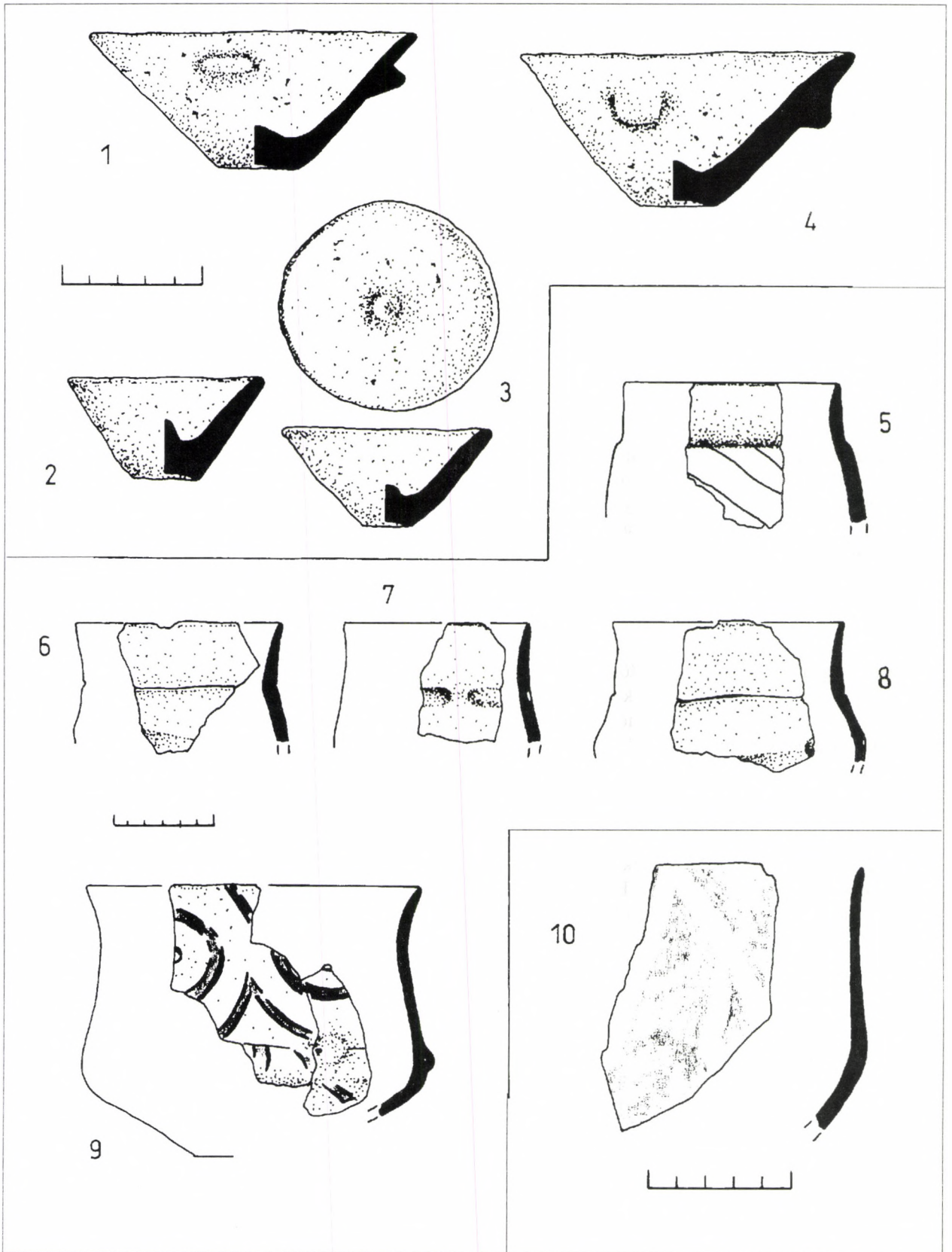
majd rövid szárítás után felületét fényesre simítva érték el (DUMITRESCU 1979, 15). Égetés után ez a bevonat adta az edény alapszínét, amely – az égetés technikájától, az anyag minőségétől és a festéktől függően – lehet sötét árnyalatú, barnás rozsdavörös, világosabb vörös, sárgásbarna, fekete vagy akár többszínű, foltos is. Az ilyen, monokróm kerámia leggyakoribb színe a fekete vagy sötétbarna – főleg az egyes tálformák esetében, csészéknél ritkábban, más, nagyobb edényformáknál is néhány esetben. Az edények – a fentebb leírt módon elért – alapszínére felvitt fehér festésű, úgynevezett bikróm kerámia és annak különböző változatai az erdélyi Erőd-csoport egyik legjellemzőbb kategóriája. A bikróm kerámia alapszíne lehet fekete is – ez anyagunkban ugyancsak előfordul (10. kép 5), de leggyakrabban vörös, sötét barnavörös, míg a fehér festés rajta általában sárgás-krémszínű árnyalatú.

A kétszínű festés néha egyedüli díszítőelemként is előfordul (10. kép 10) keskenyebb vonalak, vonalkötegek, szalagok formájában, de leggyakrabban plasztikus díszítéssel párosítják: kanellúrákkal, besimitott bordázattal, benyomott, homorú körökkel. Ez az úgynevezett „szintetikus” (összetett) bikróm díszítőstílus (NIȚU 1973, 62) jól megfigyelhető az 5. kép bikónikus csészéjén (a festés itt majdnem egészen lekopott), a hason körbefutó kanellúrák közt benyomott korongokat ugyancsak fehér színnel töltötték ki. A 11. kép 1. nagyobb méretű fazéktípusának vállát és nyakát díszítették ugyanilyen szintetikus módszerrel: itt a plasztikus, domború és homorú köröket, spirálisokat alkotó kanellúrák térközét kiemelő-kitöltő színűül használták a fehéret. A szintetikus bikróm díszítőstílus Erdélyben (Oltzsem: LÁSZLÓ 1912, III. tábla 14; LÁSZLÓ 1924, Pl. II/9, 11, Pl. IV; Kézdiszentlélek: SZÉKELY 1976–1977a, 12; Kézdikővár: *ibid.*, 12; Sepsiszentgyörgy – Gémvára: SZÉKELY 1959, 712–713; Marosszentgyörgy/Sângiorzu de Mureș – Dealul Bunii, Marosszentgyörgy – Gyéra-alja: LAZĂR 1995, Pl. LVI/1–4, LAZĂR 1998, Pl. XIII/1–4; Csík-szentgyörgy: LAZAROVICI et al. 1993, 26–28, fig. 1–3) és a Kárpátok keleti oldalán (Frumușica: MÁTASĂ 1946, Pl. XXXI/197; NIȚU 1973, fig. 10/3–4; Gura Văii: NIȚU – BUZDUGAN – EMINOVICI 1971, 39–69; Bonțești: DUMITRESCU 1933, fig. 109; NIȚU 1973, fig. 10/1; Poduri – Dealul Ghindaru: MONAH – CUCOȘ – POPOVICI – ANTONESCU 1982, 12, Pl. II/1) egyaránt megvan. A Precucuteni-kultúra szürke vagy vörös alapú, mélyített díszű, fehér vonalas matt festéséből továbbfejlődve alakult ki valamikor a Precucuteni III fázis folyamán (NIȚU 1973, 83), talán a Gumelnița-kultúra (A2 fázisa) hatására (DUMITRESCU 1963, 63–64). Az 1936–1948 között R. Vulpe által feltárt Izvoare nagylehely II

la-b rétegének festett kerámiáját zömével ez a kategória teszi ki a háromszínű festés fokozatos megjelenésével együtt s így fontos kronológiai jelentőséget tulajdonítanak neki: a Cucuteni-kultúra legelső (A1 vagy Protocucuteni) fázisának tulajdonítják (VULPE 1949, 127–128; VULPE 1957, 12, 34–37, 343, fig. 112/1, Pl. V/3; DUMITRESCU 1963, 69; DUMITRESCU 1974, 547; DUMITRESCU 1979, 17; NIȚU 1973, 88–89; MANTU 1998, 63, 71–73). A kétszínű kerámia ezt követően változó arányokban az egész Cucuteni A (2-3-4) főfázis folyamán megmarad, az A2 alfázistól kezdődően azonban – így Erősdön is – kronológiai szempontból általában nem tulajdonítanak neki akkora jelentőséget, mint a háromszínű kerámia változatainak (NIȚU 1973, 62–63). Pedig az egyes – nagyjából azonos alfázisokba sorolt – lelőhelyek (Erőd és délkelet-erdélyi rokon telepei, továbbá Bonțești, Frumușica) kronológiai viszonya szempontjából egyszer talán még fontosságot nyerhetne.

A trikróm kerámia három alapvető színe a fehér, a vörös és a fekete. A valóságban számos árnyalatuk létezik (a fehér esetében világos-krémszínű, sárga, vörössárga; a vörös szín lehet élénk tégl-, világos-, barnás sötétvörös; a fekete leggyakrabban sötétbarna árnyalatú, csokoládészínű), a különböző színárnyalatok létrejöttét több tényező is befolyásolhatja, úgymint a festékanyag jellege (ásványi eredet), az égetés technikája, hőfoka akárcsak utólag befolyásoló tényezők, a házak, gödrök tűz általi pusztulása, a leleteket befogadó talaj összetétele (LÁSZLÓ 1912, 59; DUMITRESCU 1979, 18, 28). A festett díszítés formailag nemhogy az egész Cucuteni-Erőd kultúrkörön, de gyakran egyetlen lelőhelyen belül is hihetetlenül gazdag lehet. Leegyszerűsítve a dolgot azt mondhatnánk, a kultúra minden kisebb, területi csoportjának saját fejlődésétől és a környezetéből ért hatásoktól függően van valamilyen sajátos díszítésformája. Erősdön, és a Cucuteni A főfázis összes lelőhelyén két alapvető háromszínű festésmóddal találkozunk: A) barna alapú és B) fehér alapú trikróm festéssel.

Előbbi barna alapszínére fekete és fehér festés felvitelével érik el a háromszínű hatást. Ennek ugyancsak két változata figyelhető meg: egyikükre a vékony vonalas vörös-fekete festés és széles, fehér térközök (A1.), a másikra az úgynevezett „normál” (szélesebb) vörös-fekete vonalvezetés (A2.) a jellemző (NIȚU 1973, 60–61). Mindkét változat megvan Erősdön, de főként az A1. a gyakoribb, alapvető formája a fordított vagy rendes, szögletes S motívum vékonyabb fekete vonalakkal határolt vörös sávokból és a mintákat kitöltő fehér térközökből (11. kép 5), a különböző, hasonló módon létrehozott négyszögletes és spirális meanderek, körívek és zárt, festett körök (11. kép 2),

10. kép – Abb. 10
Erősd–Tyiszk-hegy

rombuszminták, háromszögek, egymásba kapaszkodó futóspirálok valamint ezek kombinációi. Az 1913-as anyag háromszínű kerámiájának zömét az A1-2. változat adja, más, délkelet-erdélyi lelőhelyek anyagában is nagyjából ezzel találkozunk (Sepsiszentgyörgy – Gémvára: SZÉKELY 1959, 713, fig. 3, 4–5; Csík-szentgyörgy: LAZAROVICI et al. 1993, fig. 5/4) s általánosságban véve a változat a Kárpátok külső ívének medencéiben található lelőhelyeknek (Bonțești, Ciorani), kronológiailag a Cucuteni A2 fázisnak fő jellemzője. Időrendben korábbi a B., fehér alapú háromszínű festésnél, a Cucuteni A1 (Protocucuteni) fázisban jelenik meg, az A2 folyamán még domináns arányban fordul elő, az A3-ban a 2. Változattal körülbelül egyforma mennyiségben, majd az A4 periódus folyamán fokozatosan háttérbe szorul (NIȚU 1979, 129–135; NIȚU 1980, 212–213). Ennek az A. Nițu által kidolgozott időrendnek megfelelően a Cucuteni A főfázis, s az erődsi lelőhely kronológiai helyzetét a barna alapú és fehér alapú trikróm kerámia egyes rétegekbeli aránya határozná meg. Ő maga természetesen megpróbálta módszerét alkalmazni, de munkájában csupán a László adataira támaszkodhatott, így eredményei nem tekinthetők véglegesnek. Az itt bemutatott leletanyag alapján, meglehetősen szórványos jellege miatt ebben a problémában nem lehet állást foglalni.

3. Edényformák

Tálak

a) *Csonkakúp alakú tálak* (LÁSZLÓ 1924, A5 típus.) Ennek az igen kisméretű (átlagos magasság: 3–4 cm), tulajdonképpen csészének is nevezhető táltípusnak, bár nem annyira gyakori forma, 5 példányával is találkozunk az anyagban. Alakjuk fordított csonkakúp, profiljuk ferde-egyenes, peremük kissé elvékonyodó, fenekük homorú, belül kiemelkedő kis dudorral hegyesebb vagy lekerekített formában. Többségük oldalán egymagában álló vagy ellentett-páros, lefelé vagy felfelé álló bütyök van (10. kép 1, 4), illetve bütyök nélküli változatuk is előfordul (10. kép 2–3), egyéb díszítés nincs rajtuk. A korábbi anyagból ugyanitt, Erősdön három párhuzamuk – egyikük felületét kívül bekarcolt spirális vonalak díszítik (LÁSZLÓ 1924, 5–6, Pl. I/5) – további három Oltszemről ismeretes (*ibid.*, Pl. XIV). A moldvai anyagban szintén előfordul, Izvoare lelőhelyén több is, egyikükben vörös okker nyomait figyelték meg, így talán festékanyagok tárolására, keverésére használhatták őket (VULPE 1957, 214, fig. 209/4–8). További párhuzamaik Tırpești (MARINESCU-BÎLCU 1981, fig. 171/11, 187/73–74), Poduri – Dealul Ghindaru (MONAH – CUCUȘ – POPOVICI – ANTONESCU 1982, 13, Pl. III/4), Drăgușeni (MARINESCU-BÎLCU et al. 1984, fig. II/3–6) lelőhelyein Cucuteni A

(2-3-4) környezetben fordulnak elő. Az itt bemutatott 4 példány a 6. (alsó szuivat) rétegben került elő, az L 4 lakóház megszenesedett padlóján.

b) *Kihajló peremű tálak* (LÁSZLÓ 1924, A/2, 4, 6, 7. típusok.) Csonkakúpos alsó részű, keskeny aljú típusok. Előfordulnak tölcselesen kihajló, tagolatlan peremű, kívül-belül festett (11. kép 4–6), széles peremű, rövid behúzott nyakú, ívelt, lekerekített hasú mélyebb, díszítetlen változatban (9. kép 9). A nagyobb erődsi változatok pereme alatt vízszintesen átfűrt bütykök is vannak, kívül vagy belül, esetleg mindkét oldalukon festettek (LÁSZLÓ 1924, Pl. I/2, 4, 6) – a mi anyagunkban ilyen nem fordul elő. Különösen a behúzott nyakú, ívelt vállú típus a gyakori, akár csak mélyebb fazék-változata (MARINESCU-BÎLCU 1981, fig. 187).

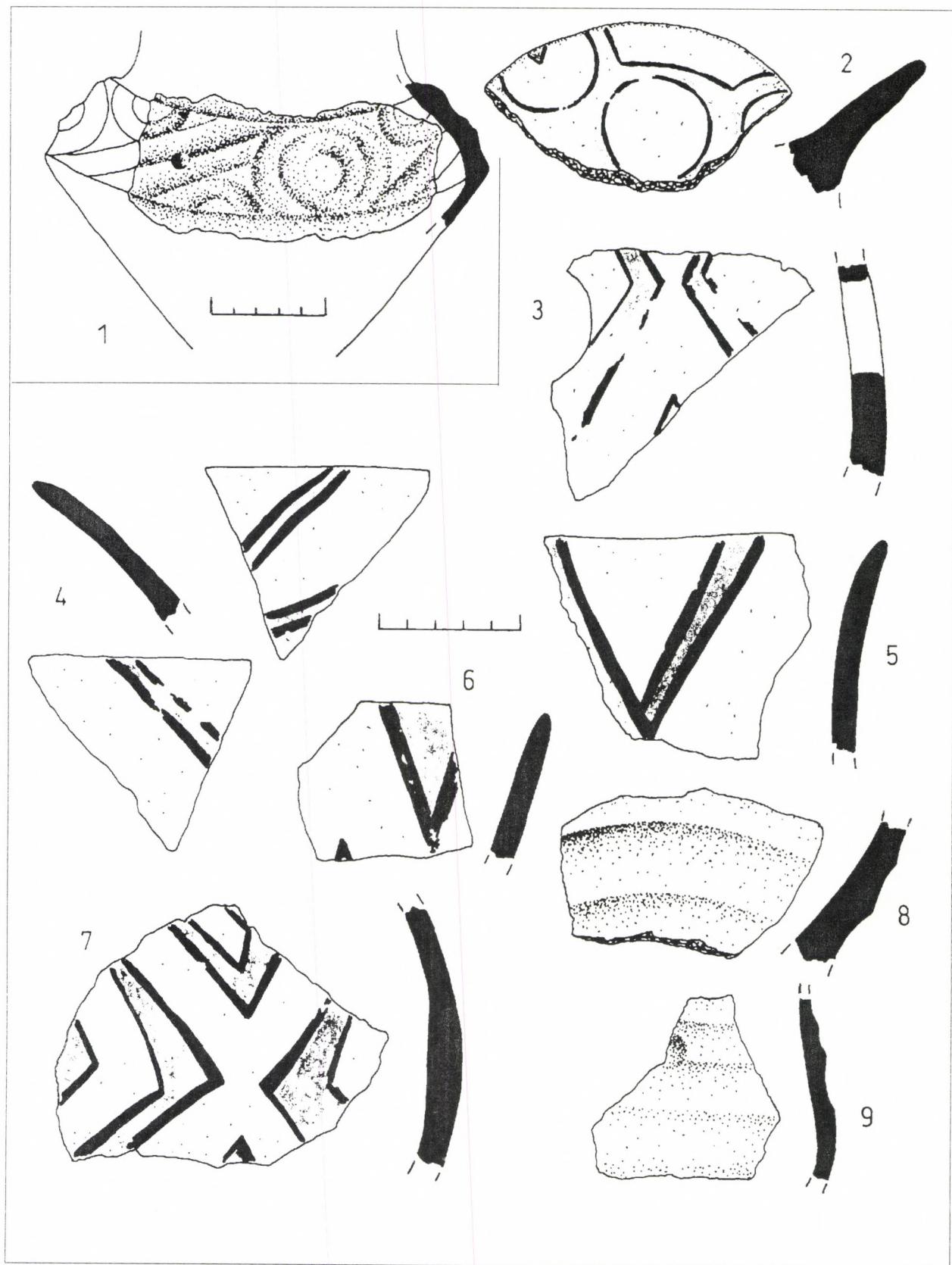
c) *Függőleges peremű tálak* (LÁSZLÓ 1924, A/8 típus.) Csonkakúpos alsó részű, keskeny aljú, bikónikus forma. Széles peremszalagjuk van, peremük és válluk majdnem egyforma széles, enyhén lekerekített vagy éles törésvonallal rendelkeznek. A perem alatti függőleges szalag lehet kissé homorú (9. kép 4, 6).

d) *Behúzott peremű tálak* (LÁSZLÓ 1924, A/9–12 típusok.) Csonkakúpos alsó részű, keskeny aljú forma, bikónikus, éles vagy kissé lekerekített törésvonallal. Két fő változata van, egyik erősen (9. kép 1, 3, 5, 8), másik enyhén behúzott peremmel (9. kép 2, 7). Díszítetlen és festett változatuk is előfordul, vállukon gyakran vízszintesen átfűrt bütyköt viselnek. Erősdön inkább a felsőbb (2. és 4.) rétegekben gyakoribb (LÁSZLÓ 1924, Pl. I/9–12, XIV).

e) *Ívelt oldalú tálak*. Csonkakúpos alsó rész, széles száj, gömbölyded oldal jellemzi őket. Formájuk a csészékére emlékeztet, de méretüknél fogva a tálak közé kell sorolnunk. Peremük alatt gyakran átfűrt bütyköt viselnek, festett és festés nélküli változatuk is van (LÁSZLÓ 1912, 63, IV. tábla 5). Ez a típus karakterisztikus, de nem annyira korjelző eleme a Cucuteni – Erősd kerámiának, alapvető formái a korszak és a terület rokon kultúráiban is felfedezhetők (PAUL 1992, Pl. XXIV/2, 4–7, 9–10, 16, 29, 31, XXVIII/6).

Csészék, bögrék

a) *Bikónikus, nyomott hasú formák* (LÁSZLÓ 1924, B/3, 4, 10, 12 típusok.) Enyhén kihajló perem, hosszú, kifelé kissé homorú nyak, nyomott, élesebb vagy lekerekített törésvonalú has, csonkakúpos vagy enyhén domború alsó rész és keskeny fenék jellemzi őket (5. kép; 10. kép 9–10). A Cucuteni A időszak egyik legkarakterisztikusabb edényformája. Korai változatai szintetikus, bikróm festésű és plasztikus díszítésűek, hasukon vízszintes kanellúrákkal és benyomott körökkel, barna és fehér alapú háromszínű festéssel egyaránt előfordulnak. Majdnem minden lelőhelyről ismerjük példányait, Erdélyben (Oltszem:

11. kép – Abb. 11
Erőd–Tyzsk-hegy

LÁSZLÓ 1912, III. tábla 14; LÁSZLÓ 1924, Pl. XIV; ROSKA 1927, 147, 79. kép; ROSKA 1939, 16, 2. kép), Csíkszentgyörgy: LAZAROVICI et al. 1993, fig. 1) és Moldva területén (Izvoare III: VULPE 1957, fig. 112/1, 133/2–3, 135/1–2, 136/1, Pl. V/3; DUMITRESCU 1979, fig. 86; Frumușica: *ibid.*, fig. 14, 78, 80, 81, 90, 96, 99; NIȚU 1973, 122, fig. 10/4; Mărgineni: DUMITRESCU 1979, fig. 87, 92; Tîrpești: MARINESCU-BÎLCU 1981, fig. 148/6, 150/6, 155/2, 159/4, 187/3–17; Poduri – Dealul Ghindaru: MONAH – CUCOȘ – POPOVICI – ANTONESCU 1982, Pl. II/1), Cucuteni A2-3 és A4 környezetből. Korai változatai alacsonyabb, zömökebb formájúak, később a forma keskenyebb vállú, nyurgább változata jelenik meg. A Cucuteni A-B és B korszakok változataira már tagoltabb, gyűrűsen kiemelkedő has vagy váll jellemző és csonkakúpos, cilindrikus formájú nyak (DUMITRESCU 1979, fig. 129, 146, 153). Erődsi példányai majd minden rétegben előfordulnak szintetikus bikróm és barna alapú háromszínű festéssel (LÁSZLÓ 1924, Pl. XIV).

b) *Ívelt oldalú csészék* (LÁSZLÓ 1924, B/1–2, 8a típusok). Kisméretű edényforma gömbölyded, ívelt oldalú, enyhén befelé húzódó peremmel és szélesebb fenékkal vagy keskeny, esetleg egészen legömbölyített aljjal. Egyik erődsi változatuk oldalán festett trikróm díszítés volt (*ibid.*, Pl. II/1). A forma más lelőhelyeken is elég gyakori, de nem számít korjelzőnek.

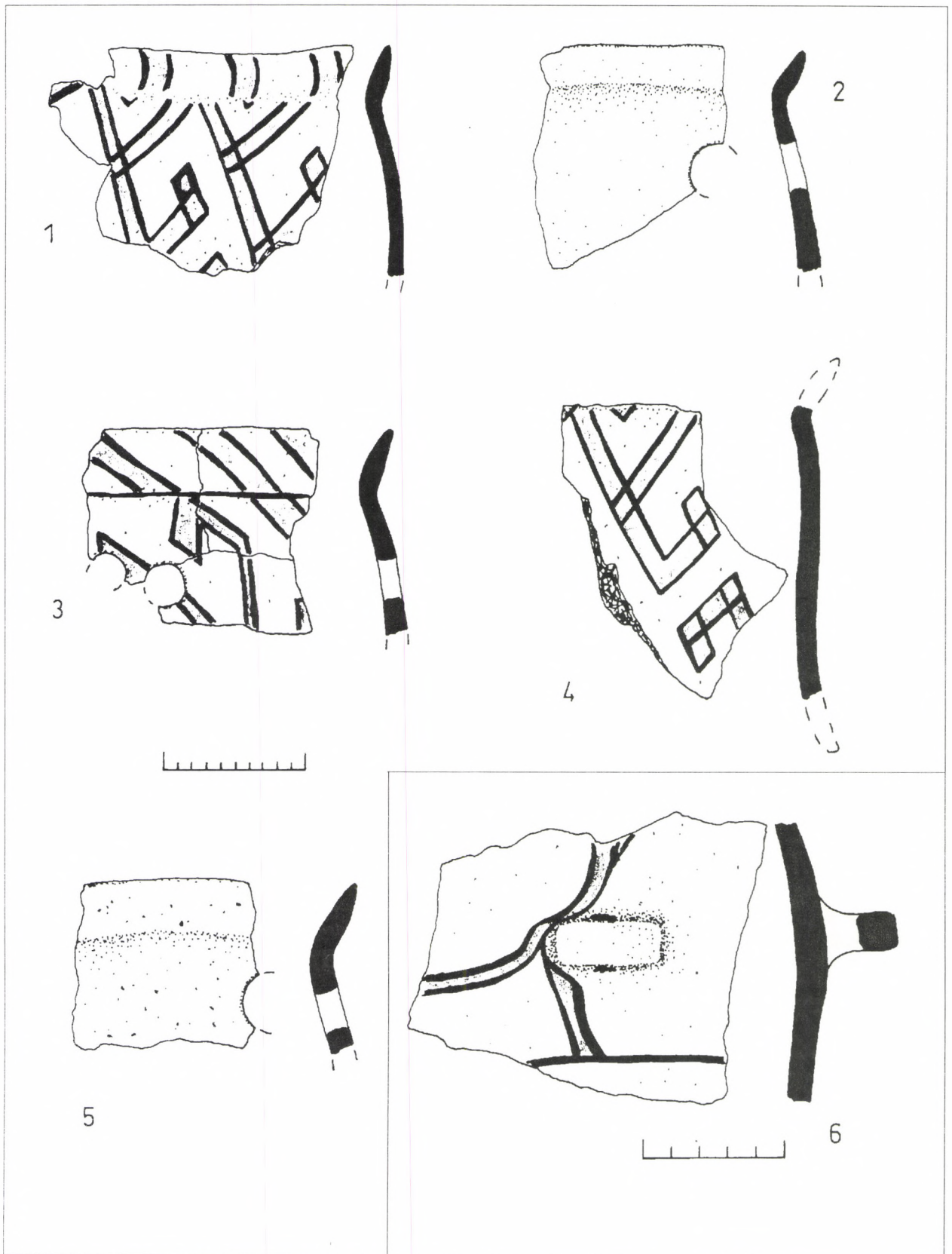
c) *Bekarcolt, plasztikus díszítésű csészék*. A forma tulajdonképpen azonos a fenti típusával. Ez a kategória anyagában, díszítésében mégis a leginkább idegen az erődsi leletanyagban. Pedig nem annyira ritka: az itt bemutatott darabok különböző rétegekből származnak s az 1968–1985 közötti ásatások adatai szerint az összes településszintben előfordulnak (ZAHARIA 1973, 30–31, ZAHARIA – SZÉKELY 1985–1986, fig. 6). Formájuk egyszerű, félgömb alakú, csak peremük megvastagodó, lekerekített. A peremet általában ferde, az edény oldalát vastag függőleges (14. kép 4) vagy ferde (14. kép 3), egy esetben fenyőágminta-szerűen elrendezett kettős sorú bevagdós díszíti. A 14. kép 1. kis edény aljtöredékén négyzetes, egyenes vonalú bekarcolás-kötegek vannak. Színük szürke, sötétszürke, barna és anyaguk az úgynevezett Cucuteni C típusú kerámiával mutat rokonságot (SCHMIDT 1932, 42; DUMITRESCU 1945, 110; DUMITRESCU 1979, fig. 58, 159; CRÎȘMARU 1977, 277; NIȚU 1977, 154; DRAGOMIR 1982, 422; MANTU 1998, 303, fig. 41, 47, 50), amely a moldvai lelőhelyek anyagában már a Cucuteni A2 fázistól megjelenik s a szakirodalomban hagyományosan keleti, sztyeppi kulturális (és/vagy etnikai) elemek, befolyás lenyomataként értelmezik (DODDOPRIȚESCU 1978; GIMBUTAS 1978; DRAGOMIR

1982; CUCOȘ 1985). Legközelebbi párhuzamaik részben Cucuteni A, A-B lelőhelyeken (Fedeleşeni, Corlăteni, Sărata Monteoru: NESTOR – ZAHARIA 1968, 19–20, fig. 2/8–9, 3), részben Cernavoda I–III, Foltești II (Slobozia: MORINTZ – ROMAN 1968, Abb. 9/8, 31/18–24, 34/3, 7, 46–47), illetve a délkelet-erdélyi Zăbala/Zabola jellegű anyagokban találjuk (ZAHARIA 1973, 30–31). Meghatározhatatlan formájú edényhez (talán magas talpcsöves tálhoz) tartozott a 14. kép 2. oldaltöredéke. Világosszürke színű, külső oldalán szabálytalan bekarcolásokkal kitöltött spiráldísz van. Legközelebbi párhuzamait a Precucuteni-kultúra III. fázisában találjuk (pl. Andrieșeni: FLORESCU 1959, 331, fig. 3/1, 4).

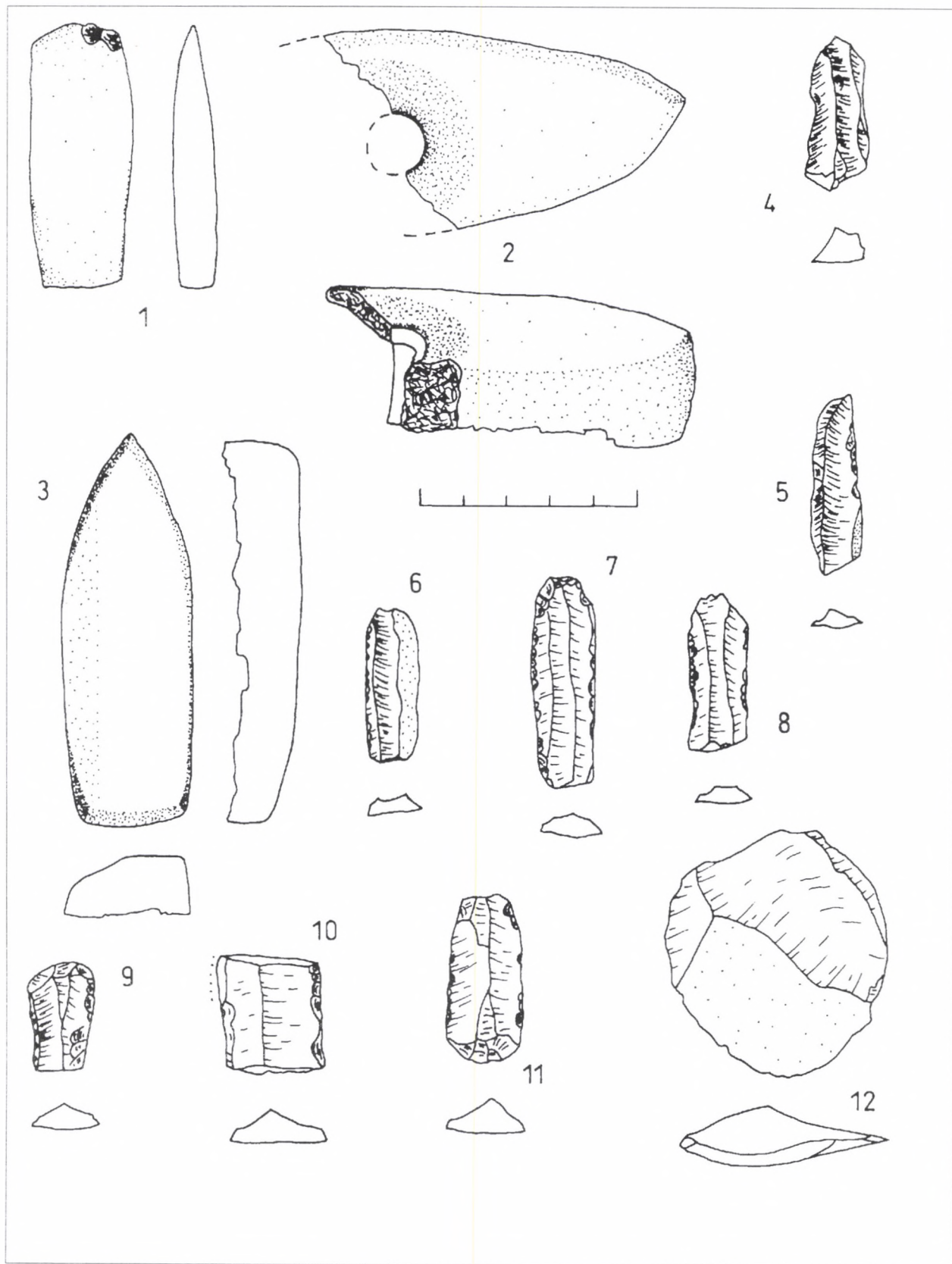
Fazekak

a) *Többszörösen tagolt testű formák* (LÁSZLÓ 1924, C/13–14, 16–19 típusok.) Ez, a László 1924, C/16–19 típus az erődsi és délkelet-erdélyi csoport igen jellemző fazékformája (11. kép 1). Hármastagolású; alsó és középső részét két egymásnak fordított csonkakúp, felső részét cilindrikus nyak képezi. Kizárólag szintetikus bikróm díszítéssel fordul elő, nyakán körbefutó, keskeny fehér sávok, középső, válli részét körkörös és ovális formájú széles kanellúrák, fehér festésű kidomborított és bemélyített korongok díszítik. Alapszínük sötét barnászörös, felületük fényesre polírozott. Az itt bemutatott edény töredékei az 5. (középső terramare) rétegből, az **L 4** lakóház fölött kiásott **T 47.** tűzhely tapasztása alól került elő. Egy korábban, a 4. (felső szuvat) rétegből előkerült társuk nyakát fehér festésű, körbefutó gyöngysordísz is díszítette (LÁSZLÓ 1912, 62, I. tábla 1).⁸ Maga a fazékforma – némileg egyszerűbb, középső, vállrészén íveltebb változatban – Moldva szubkárpati medencéinek lelőhelyein is megtalálható (Bonțesti: DUMITRESCU 1933, 109, fig. 19; Frumușica: MÁTASÁ 1946, 118; NIȚU 1973, 62). További erdélyi párhuzamai Oltszem – Leánykavár és Réty – Töröktréje lelőhelyekről kerültek elő (LÁSZLÓ 1924, 12).

b) *Hengeres nyakú, nyomott gömbtestű fazék* (LÁSZLÓ 1924, C/13 típusal rokon.) Viszonylag megszokott formájú, de az erődsi leletkörben ritka díszítésű a 6. képen látható kis fazék. Nyaka hengeres csonkakúp alakú, teste enyhén nyomott gömbszerű, oldalán két kis, vízszintesen átfúrt bütyökkel, feneke keskeny. Közvetlenül a nyak alatt koncentrikusan három széles barázda fut körbe, alatta, egészen az edény aljáig körkörös spirálokból és félkörívekből alkotott, bekarcolt díszítésminta található. Hasonló formájú edények kisebb fazék és nagyobb korsó változatban Erősdön még felbukkannak (*ibid.*, 11–13, Pl. IV/13, V/3), a bekarcolt díszítés azonban archaikusabb, Precucuteni-jelleget mutat. Az edény az **L5.** területéről, a 6. (alsó szuvat) rétegből származik.

12. kép – Abb. 12
Erőd-Tyiszk-hegy

13. kép – Abb. 13
Erőd-Tyiszk-hegy

c) *Kihajló peremű, behúzott nyakú, öblös hasú formák* (LÁSZLÓ 1924, C/3–5, 10–11 típusok.) Széles, gömbölyded váll, rövid, élesen homorú nyak, gömbölyded vagy csonkakúpos alsó rész jellemzi őket (13. kép 3). A korábbi erödsdi anyagban előfordul egyik párhuzamuk alsó részén, válltól lefelé függőleges seprődísz borítja (*ibid.*, 11, Pl. IV/10), a nagyobb példányok vállán, oldalán gyakran több bütyökfül is előfordul.

d) *Széles vállú, ívelt oldalú forma* (LÁSZLÓ 1924, C/1 típus.) Főként nagyobb méretű tárolóedények képviselik. Anyagunkban két ilyen edény töredéke is előfordul: mindkettő anyaga durva, pelyvával, kavicsos homokkal vannak soványítva. Egyikük oldalát ujjbenyomásos borda (13. kép 6), a másik peremét felülről szabálytalan ujjbenyomás díszíti (13. kép 4).

Korsók

Az edényformának (LÁSZLÓ 1924, D/3,6 típus) csupán egyetlen biztosan meghatározható képviselője van az 1913-as anyagban: egy magas, csonkakúpos, beszűkülő nyakú, tojásdad testű korsó peremtöredéke, külső oldalán trikróm díszítéssel. Talán ugyanilyen, de valamivel nagyobb méretű korsóhoz tartozhatott a 12. kép 6, ugyancsak trikróm díszítésű, vízszintes füllel rendelkező oldaltöredéke is.

Csőtálpak

Az összes erödsdi leletanyagból ennek az edényformának (LÁSZLÓ 1924, F típus) három változata ismert: a) alacsony, b) középmagas, c) magas csőtálpak. Az 1913-as anyagban az utóbbi két változat fordul elő. Többségük középmagas (12. kép 1–3, 5), egyetlen töredék (mérete alapján) a c) változatba sorolható (12. kép 4). Kissé kihajló alsó részük, ívelt, áttört oldaluk és éles törésvonallal kihajló peremük van. A festett változatok trikróm díszítésűek, peremük egyszínű (fehér) és gyakran belső fele is festett. A lelőhelyről jónéhány példánya előkerült különböző rétegekből (LÁSZLÓ 1911a, 211–212, 44–45. kép; LÁSZLÓ 1912, III. tábla 11, IV. tábla 11–14; LÁSZLÓ 1924, Pl. VII) s a többi délkelet-erdélyi telepnek is gyakori, karakterisztikus edényformája (Oltszem, Botfalu, Málnásfürdő – Fövenyestető: TEUTSCH 1906, 376, 2–3. kép; LÁSZLÓ 1912, IV. tábla 11–14).

A Kárpátokon kívül inkább íveltebb oldalú vagy keskenyebb, nyúlánkább változatokban fordul elő (MARINESCU-BÎLCU 1981, fig. 187/ 92–95, 98–105).

Egyéb edényformák

Anyagunkban néhány olyan edényforma is megtalálható, amelyek a kultúrán belül általában ritkaságszámba vehetők. Ilyenek a László által is leközölt kettős öblű (13. kép 2; LÁSZLÓ 1924, 22, Pl. XIII/2), csonkakúp alakú agyag- (talán edénykiöntő-) cső (*ibid.*, 22, Pl. XIII/6), illetve fenekénél ívben kihajló,

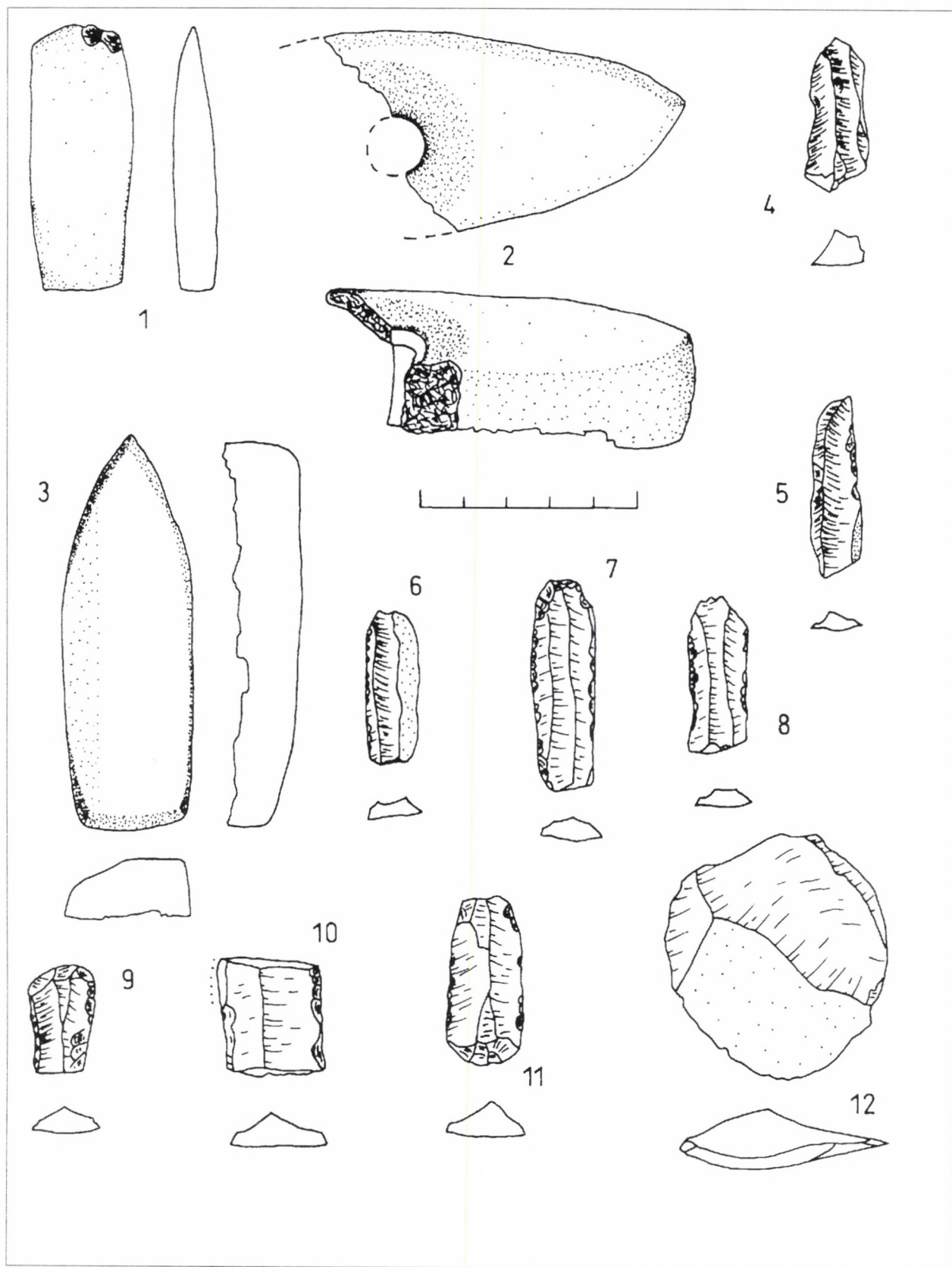
festett edény aljtöredéke (13. kép 1; *ibid.*, 22, Pl. XIII/5). Egy másik, csücskös edénykiöntő mára már elveszett, így csupán a róla készült rajzról ismerjük (*ibid.*, Pl. XIII/3). Az ívelt aljú töredék valószínűleg széles hasú, keskeny, cilindrikus nyakú magas korsóhoz tartozott. Hasonló edényeket a moldvai leletanyagból ismerünk (Tírpești: MARINESCU-BÎLCU 1981, fig. 187/41). A kettős peremű edény hasonló változatait a Petrești-kultúra telepeiről ismerjük: magasan kiemelt, galléros vagy karéjos vállú, keskeny aljú tálak és csészék (Tordos – La Gușata: BLĂJAN 1975, 38, fig. III/16;⁹ Pianul de Jos/Alsópián: PAUL 1992, Pl. XXIV/27; Cașoț: *ibid.*, Pl. XXIV/28, 30; Daia Română/Oláhdálya: *ibid.*, Pl. XXXIII/5a), amelyek ott a kultúra karakterisztikus formái közé tartoznak.

Miniatűr edények

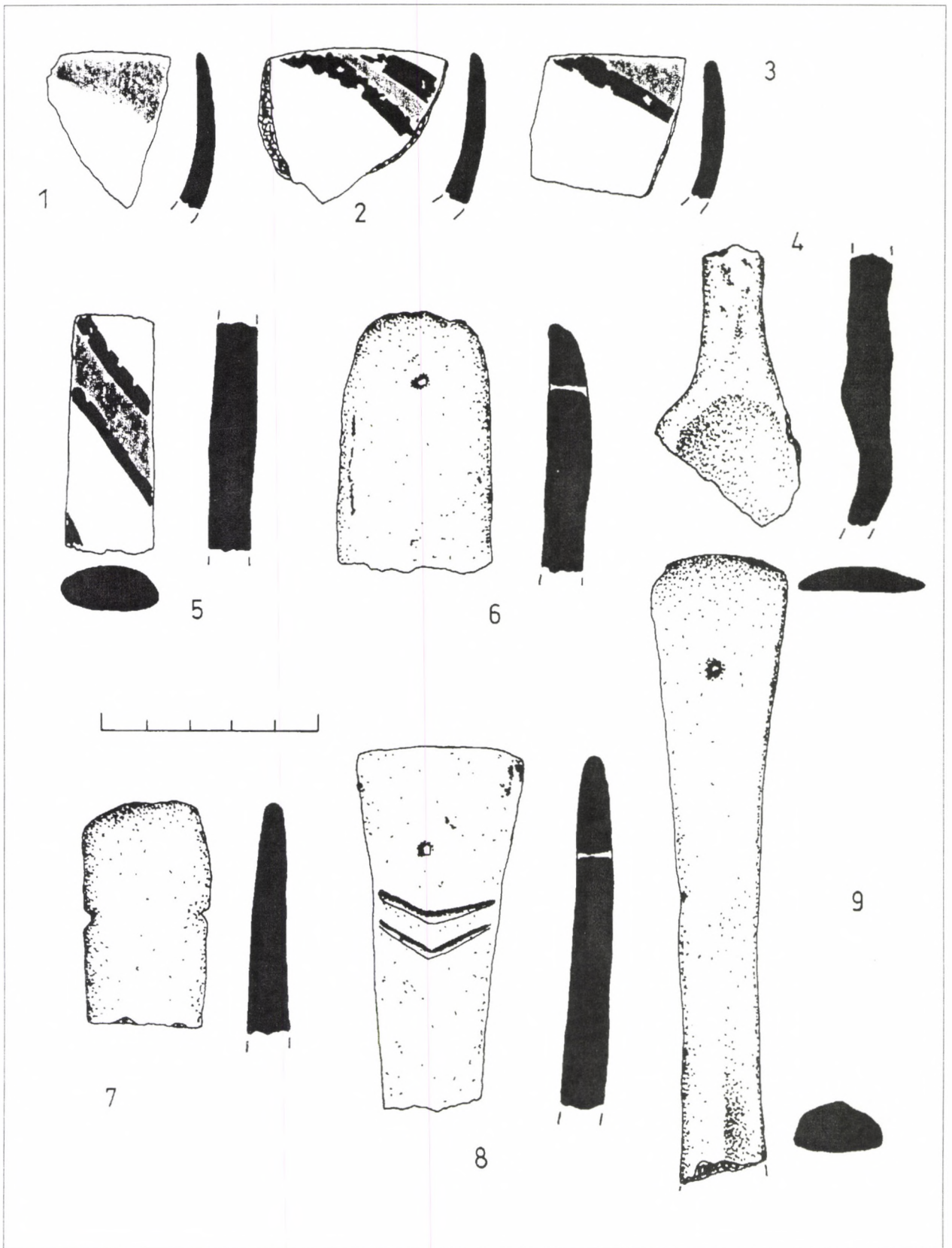
A kis miniatűr edényeknek (LÁSZLÓ 1924, K típus) nagyon nagy száma és számos változata került elő az erödsdi telepről (LÁSZLÓ 1924, 20–21, Pl. XI). Az anyagunkban jelenlévő formák is igen változatosak. Van köztük négyyszögletes, bikónikus, egyenes aljú és kis talpgyűrűn álló, megvastagodó vállú, félgömbös ívelt oldalú valamint kis csőtálpas tálacskát utánzó darab. Ez az edénytípus a neolitikus, rézkori lelőhelyeken igen gyakori lelet, nem is igazán köthető korszakhoz vagy kultúrához. Bár anyaguk homokkal soványított, apró méretük miatt eleve durva megformálásúak s nem minden esetben dönthető el, gyermekjáték vagy netán egyéb, esetleg kultikus tárgyak szerepét töltötték-e be.

Agyagkanalak

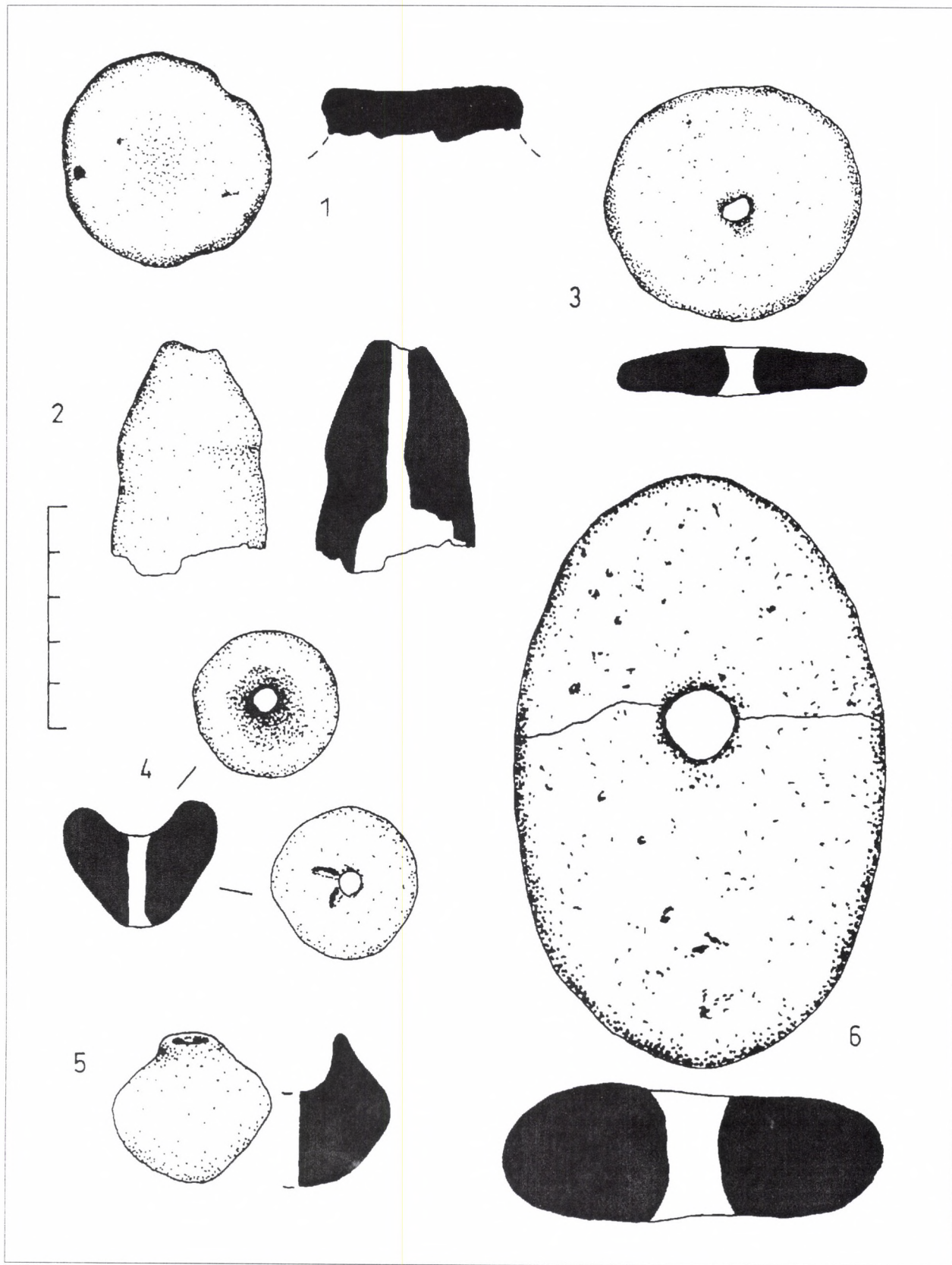
Az erödsdi lelőhely és a délkelet-erdélyi csoport karakterisztikus leletei az agyagból készült kanalak (15. kép). Hasonló leletek a Kárpát-medence számos neolitikus kultúrájában felbukkannak, többségük csontból készül, az agyagból formált változatoknak pedig általában rövid nyéllýuka van (ROSKA 1927, 166, 100/4. kép; VIZDAL 1980, 162, Tab. X/3, XXXIV/3; HEGEDŰS-MAKKAY 1987, 100, fig. 26; KALICZ 1995, Abb. 9/5–6, 18/1–2, 23/2a-b). Az erödsdi változatok teljes egészében agyagból készültek. Kerek vagy enyhén ovális, félgömböserű öblük, közvetlenül a perem meghosszabbításából kiképzett, vagy kívülről kissé a perem alá ragasztott, lapos, kerekded, fokozatosan elvékonyodó nyelük van. A nyelet gyakran plasztikus minták, bemélyített körökkel, nyitott V alakú, kettős bekarcolással, oldalbevágással is díszítik (15. kép 7–8), a nyél végén gyakran átfúrás van. Anyaguk nagyon jól iszapolt, finom homokkal soványított s – bár előfordulnak festés nélküli példányaik is – többségüket fehér-vörös-fekete sávós festéssel díszítették. A kategória másik változata – amelyről már esett szó – olyan durván megformált, szemcsés

14. kép – Abb. 14
Erőd-Tyiszk-hegy

15. kép – Abb. 15
Erőd–Tyiszk-hegy

16. kép – Abb. 16
Erőd–Tyiszk-hegy

anyagú, szürkére-barnára égetett, kisebb méretű kanálformákból áll, amelyek nem túl gyakoriak az erösdi és a vele rokon telepek leletanyagában (15. kép 4–6).

Egyéb agyagtárgyak.

Orsókarikák (16. kép 3–5), hálonehezékek (16. kép 6), kis agyaggyöngyök, egy hosszanti irányban átfúrt agyagkúp (16. kép 2), edényfedő lapos, korong alakú fogója (16. kép 1) sorolható még az agyagtárgyak közé. Orsókarikák, hálonehezékek nagy számban és igen változatos formában kerülnek elő az őskori lelőhelyeken. Ismerünk ugyan korhoz és meghatározott kultúrákhoz köthető formákat (ilyenek például a Körös-kultúra úgynevezett „paradicsom alakú” hálonehezékei: KUTZIÁN 1944, 82), zömüket azonban nehéz csupán formájuk alapján keltezni. Az erösdi változatok díszítetlenek, formájuk egyszerű lapos korong vagy kettős csonkakúp alakú. Egyik példányuk cserépedény oldalából készült, utólagos felhasználással. Néhányukon, így a 16. kép 6. számú, nagyméretű, ellipszis alakú hálonehezékén is az átfúrtás körül használatból eredő kopásnyomok figyelhetők meg. Ez a tárgytypus a telep minden rétegéből nagy számban került elő (LÁSZLÓ 1911a, 239, 80. kép). A csonkakúp alakú edényfedő legközelebbi párhuzamait ugyancsak Erösdről ismerjük (LÁSZLÓ 1924, 19, Pl. X/5).

Antropomorf idolkok

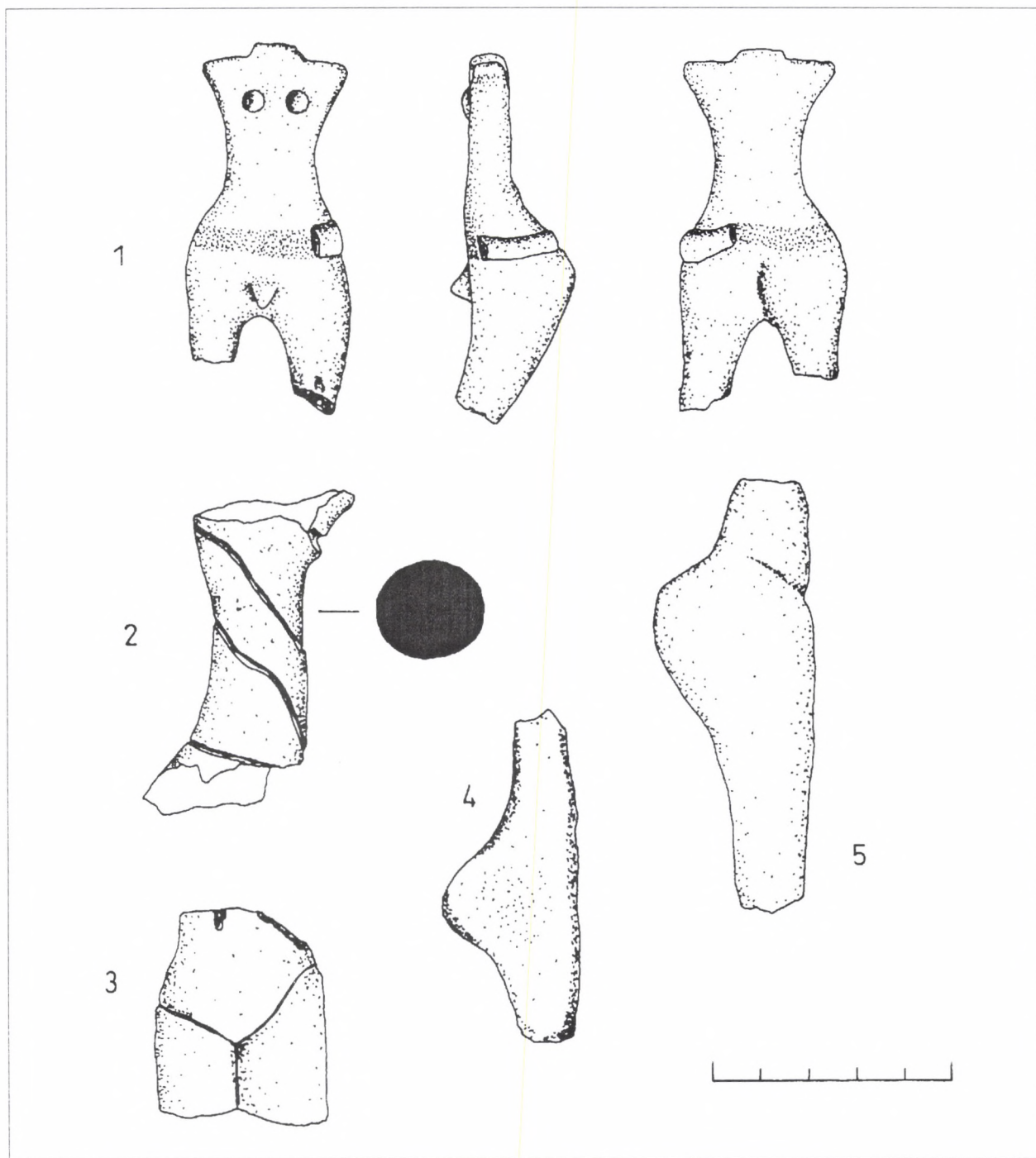
Az emberi ábrázolásokat – akárcsak a zoomorf plasztika esetében – egészalakos figurák képviselik. Két csoportra oszthatók: női és férfi idolkra. A női idolkok zömével egyszerű, hengeres vagy félkör átmetszetű, erősen sematizált példányok (17. kép 4–5), nemi jellegüket csak hangsúlyozott, nagyméretű zsírfaruk jelzi. Kivétel nélkül töredékesek, általában kettős, összeragasztott testű figurák fél-töredékei. Némileg eltérők az Erösdre – s általában a Cucuteni A1–2 fázisra jellemző, bekarcolt vonalas díszítésű idolváltozattól (LÁSZLÓ 1911a, 242–243, 83–85. kép; ROSKA 1927, 198, 123. kép; FERENCZI-FERENCZI 1975, 59, Pl. III/2; COMȘA 1982, 189, fig. 39). Ezek közvetlen előképei a Precucuteni-kultúra III. fázisának anyagában található (Tîrpești, Traian – Dealul Fîntînilor, Aldești: MARINESCU-BÎLCU 1974, 255–257, fig. 74–76, 89) s a későbbiek folyamán plasztikus díszítés nélküli, festett példányaik is megjelennek (Cucuteni A3 fázis: MANTU 1993, 65, fig. 9/1, 3, 7). Az itt bemutatott, egyébként erősen kopott felületű példányok némelyikén ugyancsak felfedezhetők vörös festés elmosódott nyomai. A 17. kép 1. férfi (vagy inkább hermafrodita) idolja az erösdi anyagban mindmáig egyedülálló¹⁰ s az egész Cucuteni – Tripolje településterületen is igen ritka, mint ahogyan a hímnemű ábrázolások is általában

(MANTU 1993, 52, 59).¹¹ Párhuzamait Scânteia Cucuteni A3 fázisú lelőhelyéről ismerjük nagyobb számban (21 drb.: *ibid.*, 66–67, fig. 10/1–12, 11/1–9), továbbá Izvoare telepéről kissé bizonytalan (talán II 1a, tehát Protocucuteni) rétegtani adatokkal (VULPE 1957, 224–230, fig. 224/6, 232/1), illetve Țigănești (FLORESCU-CĂPITANU 1996, 348, fig. 3), Hăbășești (COMȘA 1982, 189, fig. 39/34), Drăgușeni (MANTU 1993, 66), Tripolje-területről Koșilovtzi, Medveja, Krutoborodintzi I, Sipenic településekről (POGOJEVA 1983, 90).

Érdekes a figura derekán viselt szalagszerű öv, amely a felsorolt párhuzamok többségén is megtalálható s talán hatalmi jelképként, a kettős nemi jelleg hangsúlyozásával együtt isteni atribútumként értelmezhető (MANTU 1993, 66).¹² Maga a rövid, elhegyesedő, széttárt karú idolforma egyébként nem ritka a Cucuteni – Tripolje anyagban, kizárólag női jelzőkkel ábrázolt változatai sok helyen előfordulnak (COMȘA 1982, 189, fig. 39), míg az egyszerű, hengeres testű, hangsúlyozott zsírfarú típus párhuzamai Erdély nyugati-délnyugati részén, a Petrești-kultúra telepein is felbukkan (Păuca, Cașolț: PAUL 1992, 199, Pl. L/5–6, LI/I). Valószínűleg női idolk töredéke a 18. kép 9. ábráján látható darab. Párhuzamai – lábuk alsó részén korongos, homorú talpban végződő női agyagfigurák – ugyancsak Erösdről kerültek elő az 1968–1985 közötti ásatások során (BARTÓK 1983, 28, Pl. II/1–2). Nagyobb méretű, formájából ítélve talán trónon ülő figura lába lehetett egy hengeres átmetszetű, vastag, bekarcolt vonalakkal díszített töredék (17. kép 2).

Zoomorf idolkok

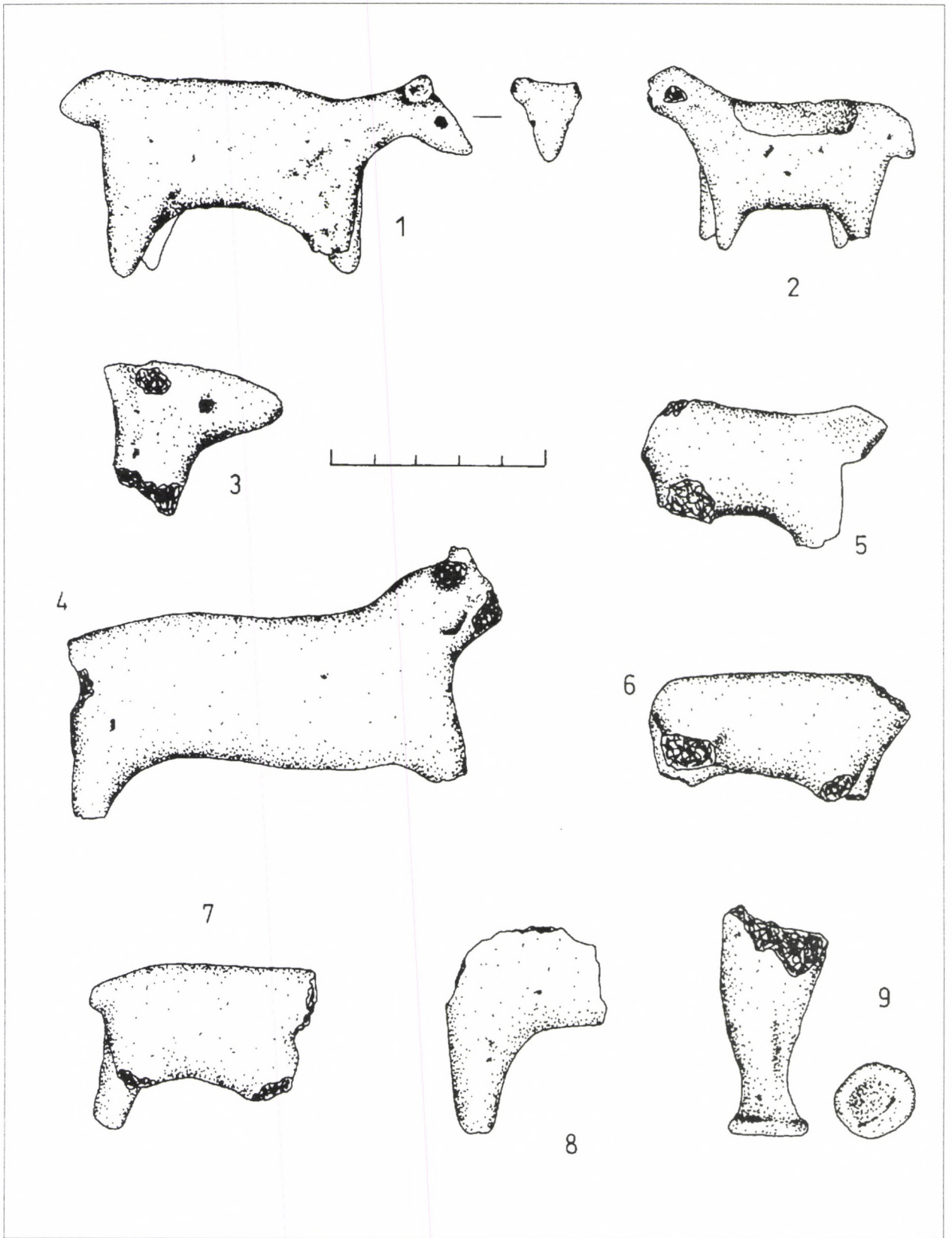
Az 1913-as anyag ebből a leletkategóriából igen gazdagon van képviselve (18. kép). Az összesen 14 példány legalább részben, többségük erősen töredékes, de némelyikük esetében megállapítható, milyen állatot ábrázoltak. Többségük szarvasmarha vagy kiskérődző állatot (juh, kecske) ábrázolnak, esetleg sertést vagy kutyát. Egyes példányok formailag jól kidolgozottak, mások egészen sematikusak, az állatfigurák végtagjait, fejét-farkát elnagyoltan ábrázolják. Ezeknek a tömör, egészalakos figuráknak a törzsük kerek vagy enyhén ovális átmetszetű, színük világosvörös, anyaguk szemcsés homokkal soványított. A 18. kép 2. kis állatkája az úgynevezett üreges hátú példányok közé tartozik. Az egészalakos zoomorf állatplasztika a Cucuteni-kultúrán belül nemigen tekinthető terület- vagy korszecifikusnak (DUMITRESCU 1979, 89). A többnyire kérődző állatokat ábrázoló figurák minden lelőhelyen előfordulnak (VULPE 1957, 232–233, fig. 235–237; DUMITRESCU 1979, 89, fig. 68, 181–182; DRAGOMIR 1996, 245, fig. 7; ICONOMU 1996, 180, Pl. 3). A kis, üreges hátú állat-

17. kép – Abb. 17 Erőd–Tyzsk-hegy

figura legközelebbi párhuzama magán Erősdön került elő (LÁSZLÓ 1911a, 221, fig. 86; LÁSZLÓ 1924, 21.22, Pl. XII/1; ROSKA 1927, 275, 168. kép) s ezt a formát tordosi, pločniki, vinčai, gumelnițai hasonló darabokkal együtt Zalai-Gaál I. a lengyeli kultúra úgynevezett „agyagmécseivel” (Mórág – Tűzkődomb, Lengyel, Várdomb – Újberekpuszta, Zengővárkony, Györe, Aszód, Kaposvár – Ólaki-dűlő) állította

szoros párhuzamba (ZALAI-GAÁL 1993, 27–30, 1–20. kép). Ugyancsak távoli párhuzamai vannak a 18. kép 5–6. sematikus figuráinak: hasonló példányaik Hódmezővásárhely – Gorzsán, a tiszai kultúra leletei között (HORVÁTH 1998, 286, Pl. I/2, II/2, 290, PL. II/6, III/8, 297), Csolț lelőhelyén, Petrești A-B, B környezetben bukkannak fel (PAUL 1992, 199, Pl. L/7), de megtalálhatók Aszódon (Lengyel I), Draman

18. kép – Abb. 18
Erősd–Tyiszk-hegy

(Karanovo V–VI), Jaroměřice (Morva festett kerámia Ib) és Brodzian (Lengyel III) lelőhelyein is (HORVÁTH 1998, 286–297). Hasonló ábrázolásokkal a Vinča-kultúra területéről is szép számmal találkozunk (ROSKA 1927, 274, 167. kép 1–4; ROSKA 1941, 330, CXLIII/1–11; ANDERS 1997, 103, LXII. tábla 1, LXV. tábla 2) s D. Ignat szerint a Cucuteni-kultúra állatábrázolásait a Vinča–Tordos-kultúra hatá-saira lehet visszavezetni (IGNAT 1987, 47).

Kőeszközök

Az 1913-as anyagban eredetileg csaknem 100 kisebb-nagyobb kőeszköz, kötárgy szerepelt, a lelet-anyag fontos kategóriáját képezve. Mára ennek csupán töredéke maradt meg – ezek viszont rétegtanilag mind azonosíthatók. Az anyag számbelileg nagyobb részét pattintott, gyakran retusált kovapengék, vakarók képezik (8. kép 6–7, 9–12), némelyiken használat nyomai is megfigyelhetők (8. kép 10). A gyártási hulladékok a helyi megmunkálásukról árulkodnak (8. kép 4–5). Az enyhén aszimmetrikus vagy szimmetrikus profilú, keskeny téglalap vagy elnyújtott trapéz alakú csiszolt kőbalták (8. kép 1) igen elterjedtek az egész kultúrkör területén (LÁSZLÓ 1911a, 246, 88. kép; DUMITRESCU et al. 1954, 238–245; PĂUNESCU 1970, 53–55; MARINESCU-BÎLCU 1974, 41–49; BOGHIAN 1996, 307–311, fig. XIX/19–27, XX–XXII). Az erődsi telepről eddig ismert két nyéllyukas kőbalta egyike is megvan még (8. kép 2), mindkettő 1913-ban került elő, jelen példány a 4. (felső szuvat) rétegből, a másik a 7. (*alsó terramare*) rétegből (JSZNM 1913, 13). E két kőeszközzel nem lévén tudomása, H. Schroller még 1929-ben is úgy gondolta, az erdélyi festett kerámia kultúrája még nem ismerte a kőfűrés technikáját (SCHROLLER 1929, 330–336). Bár nem olyan gyakori, mint a nyéllyuk nélküli változatok, de a kultúra legtöbb lelőhelyén ez a típus is előfordul (BOGHIAN 1996, 319–320, fig. XXIII–XXIV). A házak megszokott leletei közé tartoznak a nagyméretű, lekerekített téglalap vagy ellipszis alakú őrlőkövek. Némelyik felületén vörös festék nyomai láthatók, így nem tartjuk kizártnak, hogy talán festékanyag morzsolására is használták őket.

A kerámiához vagy egyéb tárgytypusokhoz képest a kőeszközök formavilága – mondhatni – konzervatívabb, nem is számíthatnak pontosabb korjelzőnek (*ibid.*, 287–295), mégis sok mindenről árulkodnak.

Az erődsi telepről származó kőanyagról mindez-ig nem készült részletes vizsgálat, de a közeli Lécfalva – Várhegy erődsi rétegeinek kőanyagáról tudjuk, hogy azt zömével a régió közeli hegyeinek (Ojtozi-, Bodoki-hegység, Háromszéki-havasok) krétakori és paleogén rétegeiből bányászták (MAXIM – SĂSĂRAN 2000, 27). Anyagunkban egyetlen obszidián gyártási hulladék fordul elő csupán (8. kép 4), az

Erősd-csoport lelőhelyei viszont általában obszidiánban gazdagok (Sepsibükszád/Bixad – Vápvára, Málnásfürdő – Fövenyestető, Sepsiszentgyörgy – Gémvára, Oltzsem – Vármege, Botfalu – Paphegy: REP. COV. 48, 96–99) s ez az igen jó minőségű, ritka és értékes nyersanyag a Kárpátok külső előterében is gyakran előfordul (VULPE 1957, 245, fig. 246/7; MONAH–CUCUȘ–POPOVICI–ANTONESCUSCU 1982, 20; COMȘA 1982, 90–91; BOGHIAN 1996, 283). Az erdélyi lelőhelyek obszidiánja legnagyobbbrészt Északkelet-Magyarországról, a Tokaj-Eperjesi hegység területéről származik (BIRÓ 1981, 203–204; COMȘA 1982, 90–91) s jelenléte a Kárpát-medence különböző régióinak őskori kereskedelmével (kő-nyersanyagok, Erdély esetében különösen a só, réz és valószínűleg arany is) hozható kapcsolatba (ROSKA 1927, 387–392; ROSKA 1934, 158; BIRÓ 1981, 203–204; COMȘA 1982, 90–91).

4. Befejezés

Hosszas, igen sokoldalú és hasznos munka lenne az erdélyi Erősd-csoport kutatását, annak jelenlegi állását részletesen áttekinteni, annál is inkább, mivel felfedezésük óta nem tette ezt meg senki. A délkelet-erdélyi késő-neolitikum – kora-rézkor időszakát távolról sem ismerjük olyan mértékben, amennyire fontossága megkövetelné. Az elmúlt ötven év során a topográfiai adatok olyan mértékben bővültek, hogy a kultúra erdélyi elterjedése nagy biztonsággal körvonalazható. A lelőhelyek nem kis hányadát ásatások során kutatták is, a múzeumi gyűjtemények sok anyaggal gazdagodtak, ezzel szemben – sajnos – csupán kis töredékük van megfelelően közölve, így a számos részinformáció csak a kérdések sokaságát növeli. Nem ismerjük jól a csoport belső kronológiáját. Részletes vizsgálatokat érdemelnének a környező kultúrákkal és területekkel fennállt kapcsolatok bizonyítékai, az anyagi kultúra széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal összefüggésbe hozható egyes elemei (réz, arany, obszidián, só), egyes tárgytypusok, illetve a fémművesség ezt a területet is érintő kérdései (ROSKA 1934; PATAY 1958, 1983; BOGNÁR–KUTZIÁN 1972; FERENCZI–FERENCZI 1975; SZÉKELY 1976–1977a; BIRÓ 1981; MONAH–CUCUȘ–POPOVICI–ANTONESCUSCU 1982; COMȘA 1982; RACZKY 1988; KALICZ 1992; MANTU 1998).

A fentebb ismertetett anyag – jellegénél fogva – nem járulhat hozzá az említett kérdések megoldásához, de a rétegtani adatokkal dokumentált leletek, a feltárt objektumok adatai egy majdani monográfia hasznos részei lehetnek. Az Erősd-ről alkotott kép kiteljesítéséhez pedig a mostanáig feltárt leletanyagok közlése a legfontosabb feladat.

Jegyzetek

- ¹ A dolgozat megírásához nyújtott segítségükért, a közléshez adott engedélyért és támogatásért a következőknek tartozom köszönettel: Kovács Tibor, Kemenczei Tibor, T. Biró Katalin, Markó András (MNM, Budapest), Vékony Gábor (ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest), Regenye Judit (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém) László Attila (Univ. Al. Ioan Cuza, Iași), Kató Zoltán, Boér Hunor (SzNM, Sepsiszentgyörgy), Székely Zoltán (Sepsiszentgyörgy). A tárgyfotókat Dabasi András készítette.
- ² Alapvető munkái: LÁSZLÓ 1911a, 1911b (a háromszéki festett kerámiás lelőhelyekről), LÁSZLÓ 1914a (az 1907–1912 közötti erődsi ásatások rétegtani megfigyeléseiről és telepjelenségeiről), LÁSZLÓ 1924 (az erődsi edények típusairól). Utolsó erődsi ásatásának (1925) eredményei sokáig közöletlenek voltak, a régész öccse, László Árpád által készített jelentés csupán 1980-ban jelenhetett meg (LÁSZLÓ 1980).
- ³ A körmök és a lelőhely földrajzi viszonyaihoz: LÁSZLÓ 1914a, 283–284; MONAH–CUCOȘ 1985, 54–55; ZAHARIA–SZÉKELY 1985–1986, 102; LÁSZLÓ 1985–1986, 122–123; REP. COV. 152–156; VOFKORI 1998, 282–284.
- ⁴ Ugyancsak nevezetes régiségbűvár volt I. Martian, aki egy dolgozatában nem is átalotta megjegyezni, miszerint a botfalvi Paphegy lelőhelyére maga hívta fel Teutsch figyelmét (MARTIAN 1903, 284–285). Ugyanitt az erődsi telepről látszólag még nincs tudomása.
- ⁵ Teutsch gyűjtéseinek egy része később a Barcasági Szász Múzeumba került, leltári adataikat nem ismerjük. Egyes információk szerint az anyag ma is megvan (REP. COV. 154).
- ⁶ Schmidt két alkalommal járt Sepsiszentgyörgyön, előbb 1908. szeptember 26–28. között, amikor két napig részt vett az erődsi ásatásokon, másodszer 1909. november 16–18-án, ekkor a málnásfürdői ásatást látogatta meg Teutsch Gy. társaságában.
- ⁷ A közölt levelek a SzNM adattárában találhatóak.
- ⁸ Ugyanez az edény fényképen: REP. COV. 258, Pl. II/4.
- ⁹ Az említett lelőhely nem azonos a Vinča-kultúra világhírű tordosi telepével!
- ¹⁰ Nem került el a László figyelmét sem, aki rövid ásatási beszámolójában ezt a tárgyat külön megemlíti: JSZNM 1913, 13.
- ¹¹ A Cucuteni-kultúra férfi és női idolkjainak egymáshoz viszonyított arányát tudomásunk szerint még nem vizsgálták, de egy ilyen a Tripolje-anyagon elvégzett elemzés szerint a férfi idolk aránya mindössze 2,5 százalék (POGOJEVA 1983, 10).
- ¹² Némelyik idolk övszalagja bekarcolt vonalakkal díszített.

IRODALOM

- ANDERS 1997 ANDERS A., *Tordosi leletek Európa gyűjteményeiben*. Kandidátusi értekezés, Szeged 1997.
- BARTÓK 1983 B. BARTÓK, *Contribuții la cunoașterea obiectelor din cupru și ceramică, a plasticii antropomorfe din așezarea neolitică de la Ariușd*. Aluta 14–15 (1983) 27–30.
- BIRÓ 1981 K. T. BIRÓ, *A Kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata*. ArchÉrt 108 (1981) 194–205.
- BLĂJAN 1975 M. BLĂJAN, *Așezarea de tip Petrești de la Turdaș (jud. Alba)*. Acta MN XII (1975) 35–43.
- BOGHIAN 1996 M. BOGHIAN, *Unele considerații asupra utilajului litic al comunităților Precucuteni – Cucuteni – Tripolie (Quelques considérations concernant l'outillage lithique des communautés Précucuteni – Cucuteni – Tripolye)*. In: *Cucuteni aujourd'hui*, 277–342.
- BOGNÁR-KUTZIÁN 1972 I. BOGNÁR-KUTZIÁN, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*. ArchHung 48, Budapest 1972.
- COMȘA 1973 E. COMȘA, *Câteva date despre așezarea de tip Ariușd de la Feldioara*. Studii și comunicări, Sf. Gheorghe 1973, 45–56.
- COMȘA 1982 E. COMȘA, *Neoliticul din România*. București 1982.
- CRÎȘMARU 1977 A. CRÎȘMARU, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*. Botoșani 1977.
- CUCOȘ 1985 Ș. CUCOȘ, *Ceramica de tip „C” din aria culturii Cucuteni*. MemAnt 9–11, 1977–1979 (1985) 63–92.

- CUCUTENI AUJOURD'HUI G. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme*. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamț 1996.
- DODD-OPRIȚESCU 1978 A. DODD-OPRIȚESCU, *Les éléments steppiques dans l'énéolithique de Transylvanie*. Dacia N.S. XXII (1972) 87–97.
- DRAGOMIR 1982 I. T. DRAGOMIR, *Elemente stepice Cucuteni C descoperite la Berești (jud. Galați)*. SCIVA 23, 4 (1982) 422–429.
- DRAGOMIR 1996 I. T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sudul Moldovei (L'énéolithique du sud de la Moldavie)*. In: *Cucuteni aujourd'hui*, 233–252.
- DUMITRESCU 1933 V. DUMITRESCU, *La station préhistorique de Bonțești*. Dacia 3–4 (1933) 88–114.
- DUMITRESCU 1945 V. DUMITRESCU, *Le station préhistorique de Traian. (Dép. De Neamț, Moldavie): Fouilles des années 1936, 1938 et 1940*. Dacia IX–X (1945) 11–114.
- DUMITRESCU 1963 V. DUMITRESCU, *Originea și evoluția culturii Cucuteni – Tripolie*. I. SCIV 14, 1 (1963) 1–76.
- DUMITRESCU 1974 V. DUMITRESCU, *Aspecte regionale in aria de răspândire a culturii Cucuteni in decursul primei sale faze de dezvoltare*. SCIV 25, 4 (1974) 545–555.
- DUMITRESCU 1979 V. DUMITRESCU, *Arta culturii Cucuteni*. București 1979.
- DUMITRESCU et al. 1954 V. DUMITRESCU—H. DUMITRESCU—M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA—N. GOSTAR, *Hăbășești. Monografie arheologică*. București 1954.
- ELLIS 1984 L. ELLIS, *The Cucuteni – Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*. BAR-IS 217, Oxford 1984.
- Emlékkönyv SZNM Csutak V. (szerk.), *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, Sepsiszentgyörgy 1929*.
- FERENCZI—FERENCZI 1975 G. FERENCZI—I. FERENCZI, *Săpături arheologice la Mugeni*. Studiu preliminar (I). AMN XII (1975) 45–68.
- FLORESCU 1959 A. FLORESCU, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni (r. Iași, reg. Iași)*. MCA V (1959) 329–337.
- FLORESCU—CĂPITANU 1996 M. FLORESCU—V. CĂPITANU, *Plastica antropomorfă din așezarea Cucuteni A de la Țigănești (Les représentations plastiques anthropomorphes Cucuteni A de Țigănești-Bacău)*. In: *Cucuteni aujourd'hui*, 343–358.
- GIMBUTAS 1978 M. GIMBUTAS, *The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe*. JIES 5 (1978) 277–338.
- HAMPEL 1902 J. HAMPEL, *A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben*. ArchÉrt 36 (1902) 419–448.
- HEGEDŰS—MAKKAY 1987 K. HEGEDŰS—J. MAKKAY, *Vésztő – Mágor. A settlement of the tisz Culture*. In: L. Tálás (ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok 1987, 85–103.
- HORVÁTH 1998 F. HORVÁTH, *The zoomorphic Figurines of the Late Neolithic Gorzs Group and their south-east-european Relations*. In: Anreiter, P.–Bartosiewicz, L.–Jerem, E.–Meid, W. (eds.): *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Archaeolingua 8 (1998) 285–305.
- ICONOMU 1996 C. ICONOMU, *Contribuții la istoricul cercetărilor arheologice de la Cucuteni Contributions à l'histoire des recherches archéologiques de Cucuteni*. In: *Cucuteni aujourd'hui*, 162–200.
- IGNAT 1987 D. IGNAT, *Céramique peinte du nord-ouest de la Roumanie*. In: *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, 43–47.
- JSZNM Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum éves állapotáról, Sepsiszentgyörgy.
- KALICZ 1992 N. KALICZ, *A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i. e. 6–5. évezredben*. ArchÉrt 119 (1992) 3–14.
- KALICZ 1995 N. KALICZ, *Letenye–Szentkeresztomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur*. In: T. Kovács (ed.), *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. IPH VII (1995), 61–106.

- KUTZIÁN 1944 I. KUTZIÁN, *A Körös kultúra*. DissPann, Ser. II. No. 23. Budapest 1944.
- LAZAROVICI et al. 1993 G. LAZAROVICI—Z. MAXIM—V. CRIŞAN—J. PÁL, *Ceramica pictată de la Ciucsângiorzu (jud. Harghita)*. Acta MN 26–30, I/1, 1989–1993 (1993) 221–228.
- LAZĂR 1995 V. LAZĂR, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*. Târgu Mureş 1995.
- LAZĂR 1998 V. LAZĂR, *Antichităţi ale judeţului Mureş*. Târgu Mureş 1998.
- LÁSZLÓ 1911a F. LÁSZLÓ, *Háromszékmegei praemykenaei jellegű telepek. – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék*. Dolgozatok – Travaux II (1911) 175–259.
- LÁSZLÓ 1911b F. LÁSZLÓ, *Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében*. Sepsiszentgyörgy 1911.
- LÁSZLÓ 1912 F. LÁSZLÓ, *Festett edények az erödsdi és oltszemi telepekről*. ArchÉrt 32 (1912) 57–66.
- LÁSZLÓ 1914a F. LÁSZLÓ, *Ásatások az erödsdi őstelepen (1907–1913). – Fouilles a station primitive de Erösd (1907–1913)*. Dolgozatok – Travaux V (1914) 297–417.
- LÁSZLÓ 1914b F. LÁSZLÓ, *Az erödsdi ásatások*. ArchÉrt 34 (1914) 151–153.
- LÁSZLÓ 1924 F. LÁSZLÓ, *Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd)*. Dacia I, 1924 (1927) 1–27.
- LÁSZLÓ 1925 F. LÁSZLÓ, *Őskori kutatások Háromszéken*. Székely Nép 1925, 61. sz.
- LÁSZLÓ 1973 A. LÁSZLÓ, *Date privind activitatea ştiinţifică a lui László Ferenc în anii 1923–1925. Corespondenţa cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*. Aluta 5 (1973) 171–203.
- LÁSZLÓ 1974 A. LÁSZLÓ, *V. Gordon Childe és László Ferenc levelezése*. Korunk 1974, 473–481.
- LÁSZLÓ 1978 F. LÁSZLÓ, *Táj és tudomány. Válogatott írások*. Bukarest 1978.
- LÁSZLÓ 1980 A. LÁSZLÓ, *Un raport inedit asupra săpăturilor arheologice de la Ariuşd din anul 1925. (Întocmit de László Árpád)*. Aluta 10–11 (1980) 11–21.
- LÁSZLÓ 1985–1986 A. LÁSZLÓ, *Precizări în legătură cu corpusul aşezărilor culturii Ariuşd – Cucuteni*. Aluta 17–18 (1985–1986) 121–135.
- LÁSZLÓ 1993 A. LÁSZLÓ, *Aşezări întărite ale culturii Ariuşd – Cucuteni în sud-estul Transilvaniei. Fortificarea aşezării de la Malnaş Băi*. ArhMold XVI (1993) 33–50.
- MANTU 1993 C. M. MANTU, *Plastica antropomorfă a aşezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iaşi)*. ArhMold 16 (1993) 51–68.
- MANTU 1998 C. M. MANTU, *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături*. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis V. Piatra Neamţ 1998.
- MARINESCU-BÎLCU 1974 S. MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*. Bucureşti 1974.
- MARINESCU-BÎLCU 1981 S. MARINESCU-BÎLCU, *Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania*. BAR-IS 107, 1981.
- MARINESCU-BÎLCU et al 1984 S. MARINESCU-BÎLCU—A. BOLOMEY—M. CÂRCIUMARU—A. MURARU, *Ecological, economic and behavioural aspects of the Cucuteni A4 Community at Drăguşeni*. Dacia N.S. XXVIII (1984) 41–46.
- MARTIAN 1903 J. MARŢIAN, *Régi telepek és lelhelyekről a Királyhágón-túli területen*. ArchÉrt 37 (1903) 283–287.
- MAXIM—SĂSĂRAN 2000 Z. MAXIM—L. SĂSĂRAN, *Utilajul litic cioplit de la Leţ*. Angustia 5 (2000) 27–36.
- MĂTASĂ 1946 C. MĂTASĂ, *Frumuşica, village préhistorique et céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*. Bucureşti 1946.
- MONAH—CUCOŞ 1985 D. MONAH—Ş. CUCOŞ, *Aşezările culturii Cucuteni în România*. Iaşi 1985.
- MONAH—CUCOŞ—
POPOVICI—ANTONESCU
1982 D. MONAH—Ş. CUCOŞ—D. POPOVICI—S. ANTONESCU 1982, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*. CA 5 (1982) 9–22.
- MORINTZ—ROMAN 1968 M. MORINTZ—P. ROMAN, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*. Dacia N.S. XII (1968) 45–128.

- NAGY 1890 G. NAGY, *A Székely N. Múzeum ismertetése*. A Székely Nemzeti Múzeum értesítője, I (1890) 40–90.
- NESTOR—ZAHARIA 1968 I. NESTOR—E. ZAHARIA, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*. Dacia N.S. XII (1968) 17–43.
- NIȚU 1973 A. NIȚU, *Reconsiderarea Ariușdului*. Studii și comunicări, Sf. Gheorghe (1973) 57–124.
- NIȚU 1980 A. NIȚU, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramice și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*. CI, S.N. 11 (1980), 135–222.
- NIȚU—BUZDUGAN—EMINOVICI 1971 A. NIȚU—C. BUZDUGAN—C. EMINOVICI, *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu –Dej.)* Carpica 4 (1971) 31–78.
- ORBÁN 1869 B. ORBÁN, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeri szempontból*. Pest 1869.
- PATAY 1958 P. PATAY, *Rézkori aranyleletek*. ArchÉrt 85 (1958) 37–46.
- PAUL 1992 I. PAUL, *Cultura Petrești*. București 1992.
- PĂUNESCU 1970 A. PĂUNESCU, *Evoluția uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*. București 1970.
- POGOJEVA 1983 A. P. POGOJEVA, *Antropomorfnaja plastika Tripolia*. Novosibirsk 1983.
- RACZKY 1988 P. RACZKY, *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában*. Szolnok 1988.
- REP.COV. *Repertoriul arheologic al județului Covasna*. Seria Monografii Arheologice I. Sfântu Gheorghe 1998.
- ROSKA 1927 M. ROSKA, *Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor*. Cluj – Kolozsvár 1927.
- ROSKA 1929 M. ROSKA, *A Székelyföld őskora*. Emlékkönyv SzNM (1929) 258–326.
- ROSKA 1934 M. ROSKA, *Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz*. ArchÉrt 61 (1934) 149–.
- ROSKA 1941 M. ROSKA, *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi N. Múzeum Érem- és régiségtárában*. Kolozsvár 1941.
- ROSKA 1942 M. ROSKA, *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*. Kolozsvár 1942.
- SCHMIDT 1932 H. SCHMIDT, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Roumanien*. Berlin 1932.
- SCHROLLER 1929 H. SCHROLLER, *Die bemalte Keramik im Kom. Háromszék. – A háromszéki festett keramika*. Emlékkönyv SzNM (1929) 327–337.
- SEIDNER 1924 I. SEIDNER, *Homérosznál régibb világ nyugszik a Székelyföld alatt. Egy háromszéki tanár kideríti, hogy milyen házai voltak Erdélynek Kr. e. 2500 évvel*. Brassói Lapok 1924, 224. sz.
- SZÉKELY 1959 Z. SZÉKELY, *Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe, Gémvára – Avasalja (Cetatea Cocorului)*. MCA V (1959) 709–722.
- SZÉKELY 1973 Z. SZÉKELY, *Import cucutenian în aria culturii Ariușd*. Aluta 5 (1973) 37–39.
- SZÉKELY 1976–1977a Z. SZÉKELY, *Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd*. Aluta 8–9 (1976–1977) 11–18.
- SZÉKELY 1976–1977b Z. SZÉKELY, *Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*. Aluta 8–9 (1976–1977) 25–36.
- SZÉKELY 1981 Z. SZÉKELY, *Sistemul de fortificare la așezarea neolitică de la „Tyiszck” și la cetatea feudală de la „Csókás” în satul Ariușd (jud. Covasna.)* Aluta 12–13 (1981) 39–53.
- SZÉKELY—BARTÓK 1979 Z. SZÉKELY—B. BARTÓK, *Cuptoare de ars oale din așezarea neolitică de la Ariușd*. MCA, a XIII-a sesiune anuală de rapoarte. Oradea (1979) 55–57.
- TEUTSCH 1900 J. TEUTSCH, *Praehistorische Funde aus dem Burzenlande*. MAG 30 (1900) 189–202.
- TEUTSCH 1903 G. TEUTSCH, *Die spätneolitischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am oberen Laufe des Altflusses*. Mitteilungen der Praehistorischen Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. I. Band, Wien (1903) 365–399.
- TEUTSCH 1904 G. TEUTSCH, *Festett kerámika az oltmelléki őstelepekről*. ArchÉrt 24 (1904) 221–227.

- TEUTSCH 1906 G. TEUTSCH, *Néhány érdekes agyagnemű Erősdről*. ArchÉrt 40 (1906) 375–377.
- TEUTSCH 1908 J. TEUTSCH, *Zur Charakteristik der bemalten neolithischen Keramik des Burzenlandes*. ZfE (1907) 108–120.
- VIZDAL 1980 J. VIZDAL, *Potiská kultúra na východnom Slovensku*. Košice 1980.
- VOFKORI 1998 L. VOFKORI, *Székelyföld útikönyve. II*. Budapest 1998.
- VULPE 1949 R. VULPE, *Săpăturile arheologice de la Izvoare, jud. Neamț*. Studii II, 1 (1949) 127–128.
- VULPE 1957 R. VULPE, *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948. Biblioteca arheologică I*. București 1957.
- ZAHARIA 1973 E. ZAHARIA, *Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968-1973*. Studii și comunicări, Sf. Gheorghe, 1973, 26–35.
- ZAHARIA—GALBENU—SZÉKELY 1981 E. ZAHARIA—D. GALBENU—Z. SZÉKELY, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1979 de la Ariușd, jud. Covasna*. Cercetări arheologice 4 (1981) 3–6.
- ZAHARIA—GALBENU—SZÉKELY 1982 E. ZAHARIA—D. GALBENU—Z. SZÉKELY, *Săpăturile arheologice de la Ariușd, jud. Covasna*. Cercetări arheologice 5 (1982) 3–7.
- ZAHARIA—SZÉKELY 1985–1986 E. ZAHARIA—Z. SZÉKELY, *Raport asupra săpăturilor de la Ariușd (Jud. Covasna) 1968–1985*. Aluta 17–18 (1985–1986) 101–114.
- ZALAI-GAÁL ZALAI-GAÁL, *A lengyeli kultúra „agyagmécsesei”*. ArchÉrt 120 (1993) 3–36.

DIE FUNDE DER ERÖSD-CUCUTENI-TRIPOLJE-KULTUR
IM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM

Auszug

Es ist fast ein volles Jahrhundert vergangen, seit der Kustos des Szekler Nationalmuseums (SNM) in Sepsiszentgyörgy, Dr. F. László, mit seinen ersten Ausgrabungen auf dem Tyiszk-Berg (Abb. 1) von Erősd (Ariușd, Siebenbürgen, Rumänien) begann. In der seither vergangenen Zeit hat sich dieser siebenbürgische Fundort sehr großen Ruf erworben, er wurde zum Namengeber der siebenbürgischen Gruppe des Cucuteni-Tripolje-Kulturkreises, der Erősd-Kultur, und spielt auch für die neolithisch-frühkupferzeitliche Chronologie im Karpatenbecken eine sehr bedeutende Rolle.

Zwar haben an dem Fundort auch nach Lászlós Tod, in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts zahlreiche Ausgrabungen stattgefunden, aber die freigelegten Funde und die Forschungsergebnisse wurden überhaupt nicht oder in sehr geringem Maße veröffentlicht. Darauf ist zurückzuführen, daß unsere Kenntnisse über Erősd auch heute sehr mangelhaft sind. Auf viele Fragen im Zusammenhang mit dem Fundort kann als erster Schritt mit der Publizierung der angesammelten Materialien eine Antwort gegeben werden.

Das Material dieser Studie wird von den Funden aus Erősd im Ungarischen Nationalmuseum (UNM)

gebildet, die der Autor im Laufe der Jahre 2000–2001 während seiner Universitätsstudien untersuchte. Das besagte Material stammt noch aus F. Lászlós Ausgrabungen von 1913.

In dem genannten Jahr finanzierte das UNM einen großen Teil der Ausgrabungen. Im Namen der Budapester Institution bat L. Márton brieflich László und über ihn das SMN um Zusammenarbeit. Die Ausgrabung vom 18. August bis zum 4. September, an der auch L. Márton einige Tage teilnahm, brachte sehr bedeutende Ergebnisse. Vor allem im mit L 4 bezeichneten Gebiet, am nördlichen, von einer Kluft begrenzten Rand des Fundortes (Abb. 2) konnte László auf dem zweiten Siedlungsniveau (Erősd II) die Überreste des bisher vierten Wohnhauses der Siedlung (L 4) freilegen (Abb. 3). Die Konstruktion des 5 × 7 m² großen Hauses ähnelte sehr der mit ihm zeitgleichen, 1907–1912 freigelegten anderen drei Wohnhäuser (LÁSZLÓ 1914a, Abb. 77). Es war ein rechteckiges Gebäude mit Pfostenskelett und Satteldach, dessen Wände aus um schwächere Pflöcke gewickeltem, lehmeworfenem Rutengeflecht bestand. In seinem Inneren fanden sich die Überreste eines viereckigen, mehrfach erneuerten Herdes, zweier Sitze aus Lehm und des die Wand schmücken-

den Lehmgesimses an ursprünglicher Stelle, sowie viel Keramik, darunter die Bruchstücke großer Lebensmittel- und Flüssigkeits-Lagergefäße, Stein- und Knochenwerkzeug.

Unmittelbar oberhalb des Wohnhauses L 4 kamen in Schicht 5 (mittleres Terramare) weitere zwei Herdüberreste (T 46 und 47) ans Licht. Unter der aus Lehm gebildeten Backfläche des in sekundärer Lage befindlichen Herdes T 47 lagen die Bruchstücke eines größeren, plastisch verzierten Topfes (Abb. 4).

Gleichfalls im Segment L 4, in seiner obersten Schicht fanden sich auch einige für die frühbronzezeitliche Glina III-Schneckenberg-Kultur typische Gefäßfragmente – im Budapester Material blieben sie nicht mehr bis heute erhalten.

Das andere Ziel der Ausgrabungen war die genaue Feststellung der Ausdehnung der einstigen Siedlung. Zu diesem Zweck durchschnitt László die Siedlung mit einem 41 m langen und 1 m breiten N-S-Schnitt (*Schnitt-3*) und fand dabei die Überreste mehrerer Wohnhäuser, Pfostenlöcher und Abfallgruben (LÁSZLÓ 1914a, 7, Abb. 78). Er stellte fest, daß die einstige Siedlung sich ganz bis an den S-Rand der Höhe erstreckte. Auf dieser Seite konnte ein dem an der N-Seite ähnliches Verteidigungswerk aus Erdwall, Graben und Palisaden nicht nachgewiesen werden.

Die Funde aus der Grabung wurden noch im September 1913 nach Budapest transportiert. László fertigte von dem übersandten Material eine genaue Liste an (im Datenarchiv des UNM auch heute vorhanden), in der er die schichtenkundliche Lage jedes einzelnen Gegenstandes vermerkt hatte. Leider hat das sehr spät, erst 1948 inventarisierte Material bis heute sehr unter der Zeit gelitten. Von einem großen Teil der Gegenstände ist die originale Zählung verschwunden, von den fast 1400 Fundstücken sind heute nur etwa 250 zu identifizieren. Natürlich kann auf solche Weise das aufgearbeitete Material aus schichtenkundlicher Sicht nicht als repräsentativ betrachtet werden. Dennoch ist seine Veröffentlichung – zusammen mit den sonstigen Ausgrabungsangaben – begründet, weil unsere Angaben noch bei einer künftigen Monographie hilfreich sein können.

Im weiteren folgt die Darstellung des Fundmaterials. Gemäß der von László erstellten Liste vertritt die Keramik die größte Mehrheit des Fundmaterials (Diagramm 1), die vom Material her in drei Gruppen zu teilen ist: grobe Hauskeramik, solche mittlerer Qualität und Zierkeramik. Erstere besteht zumeist aus mit körnigem Sand, in einigen Fällen mit Spreu gemagerten, grob geformten und in erster Linie größeren Gefäßen, während zur Zierkeramik dünnwandige, gut geschlammte, mit feinem Sand ge-

magerte, gut gebrannte und überwiegend verzierte Gefäße gehören.

Die auffallendste Charakteristik des Erősd-Materials ist die Verzierung, die zugleich die innere chronologische Gliederung des Erősd-Cucuteni-Tripolje-Kulturkreises angibt. Zwei grundsätzliche Varianten sind die bichrome und trichrome (zwei- bzw. dreifarbig) Bemalung vor dem Brand. Die bichrome, auch mit plastischer Verzierung (Kanneluren, eingedrückte Kreise) kombinierte Bemalung (am häufigsten weiße Streifen auf rotem oder schwarzem Grund) ist das wichtigste Charakteristikum der Erősd-Gruppe (und der Phase Cucuteni A1–2) (DUMITRESCU 1963, 69; NIȚU 1973, 88–89; MANTU 1998, 71–73). Die drei Farben der trichromen Keramik sind Rot, Weiß und Schwarz, ihre Kombination ist gleichfalls zeitbestimmend: Für Erősd und die übrigen SO-Siebenbürger Fundorte ist die weiße Streifenvariante auf rotem Grund mit schwarzer Linienumrandung charakteristisch (NIȚU 1979, 129–135; NIȚU 1980, 212–213).

Der Formenschatz des Keramikhandwerks ist sehr abwechslungsreich. Die häufigsten Formen sind *Schüsseln* mit schwach auskragendem bzw. eingezogenem Rand (Abb. 9), *bikonische Tassen* und *Töpfchen* mit leicht gestauchtem Bauch (Abb. 10, 6–10, Abb. 11, 9), größere *Töpfe* mit plastisch verzierter Schulter (Abb. 11, 1), *Krüge* (Abb. 12, 6), *Hohlfüße* (Abb. 12, 1–5), *Tonlöffel* (Abb. 15) und große *Lagergefäße* (Abb. 13, 4–6). Daneben kommen auch einige seltenere, weniger charakteristische Formen vor: Gefäße mit bogig ausbiegendem Boden (Abb. 13, 1) und mit doppelter Ausbuchtung (Abb. 13, 2), *bauchige Tassen mit eingeritzter, eingeschnittener Verzierung* (Abb. 14). Auch die sonstigen Elemente der materiellen Kultur fehlen nicht, wie die Spinnwirtel (Abb. 16, 3–5) und Netzbeschwerden (Abb. 16, 6). Als wichtiges Fundstück gilt ein viereckiges, auf der Außenseite mit trichromer Bemalung verziertes Altarfragment, für das es bis heute noch keine bekannte Parallele im SO-Siebenbürger Material gibt (Abb. 7).

Gleichfalls charakteristische Stücke im Erősd-Material sind die *weiblichen Idole* (Abb. 17, 3–5). Als Unikum gilt die bisher einzige bekannte *Hermaphroditen-Tonfigur* (Abb. 17, 1) des Fundortes, dieser Typ ist auch an den Cucuteni-Tripolje-Fundorten außerhalb des Karpatenbeckens nicht allzu häufig (DRAGOMIR 1985, 102; POGOJEVA 1983, 10; MANTU 1993, 52–59). Relativ häufig sind die *Tierfiguren* unterschiedlicher Formen (Abb. 18).

Steinwerkzeug ist durch mehrere *Handmühlen und Reibsteine*, rechteckige oder trapezförmige kleine

Steinbeile (Abb. 8, 1, 3) vertreten, es fand sich auch eine Variante von ihnen mit Stielloch (Abb. 8, 2), des weiteren viele *Feuersteinklingen* und *Kratzer*, Produktionsabfälle, darunter ein kleines Stück *Obsidian*

(Abb. 8, 4), das – zusammen mit mehreren ähnlichen Stücken von SO-Siebenbürger Fundorten – auch die Beziehungen des Kulturkreises zu entfernteren Gebieten beleuchtet.

S. J. Sztáncsuj
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe
Kós Károly u. 10.
4000 Romania